

87544

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI / 3

Dinler Tarihi Araştırmaları - III
(Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara)

2000. YILINDA HIRİSTİYANLIK
(DÜNÜ, BUGÜNÜ ve GELECEĞİ)

Ankara
2002

I. GİRİŞ

1- REFORM ÖNCESİ HİRİSTİYAN AVRUPA'NIN DİNİ YAPISI

1054'den beri Roma'dan ayrı olan Doğu hıristiyanları Ortodokslar, İstanbul'un fethinden sonra asırlarca Osmanlı Devleti'ne tâbî olarak yaşarlar. Daha sonraları Katolik Avrupa ile politik rekabetler, düşünce ve sanat mücadeleleri sebebiyle köprüleri tamamen atarlar. Avrupa üniversitelerinde skolastik eğitim sona erer. Jan Hus ve Wyclif , Reform'u hazırlayan fikirleri ekmeye başlarlar. Öte yandan Fransa'nın Yüz Yıl Savaşı'nın yıkıntılarından kurtulduğu, İngiltere'nin Deux Roses Savaşı ile parçalandığı, İspanya'nın müslümanlara karşı giriştiği yeniden fethi tamamladığı, İtalya'nın sitelere ve rakip prensliklere ayrıldığı sıralarda Avrupa'da medeniyetin yeni bir şekli doğuyordu. Yeni entellektüel bir akım olan hümanizmi sempati ile karşılayan Papalık, Türklerden kaçan sığınmacılar tarafından getirilen Grekçe el yazmaları içindeki antik metinlerle karşılaşır. Hıristiyanlık yoluyla hazmedilmiş olan bütün bir Grek kültürü ve Platon yeniden keşfedilir. Saint Thomas tarafından da Aristo keşfedilmişti. Mimarlar, heykeltıraşlar ve ressamalar antik Atina modellerinden ilham alıyorlardı. Derken hümanizmden sapmalar başlar. Pie II ismiyle tanınan Aenegs Silvius Piccolomini (1458-1464) ortaçağ kilisesinin dünya ile arasında bir bağ kurar. Hümanizmin sonu gittikçe insanı yüceltmeye kadar varır. Bu bağlamda Tanrı'sız bir dünya kurma niyetleri ortaya çıkar².

Roma'da Alexandre VI Borgia (1492-1503) gerçek bir bilim dostu olarak kabul ediliyordu. anatı ve bilimi teşvik eder fakat bazı insanların ihtiraslarının doğuracağı tehlikeleri hesap edemez. Çevresinin ve yakınlarının ahlaksızlığı ve bozukluğu, İncil dostlarının Papalığı eleştirmelerine sebep olur. Dominiken bir vâiz olan Jerome Savonarole, Médicileri (XVI-XVIII.

1 Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğr. Üyesi

2 Jean et Blandine Chelini, Histoire de l'Eglise, Paris 1993, s. 164.

yüzyıllar arası Floransa'yı egemenliği altında tutan italyan bankacı aile) başından def eder ve İsa-Mesih'in Florantin halkının kralı olduğunu açıklar. Hitabeti sayesinde Hıristiyanı bir diktatörlük yerleştirmeye çalışır. İçinde kitapların ve ahlak dışı resimlerin yakıldığı odunluklar hazırlatır. Papa Borgia'ya şiddetle saldırmaya başlar. Neticede bu zât aforoz edilir, hapse atılır ve 1498'de öldürölür³.

Asker Papa Jules II (1503-1513) Papalığa ait devletlerde düzeni yeniden kurar ve Fransızların İtalya'dan atılmasına yardım eder. Kilise'nin spirüel bir reform gerçekleştirmesine fazla arzulu olmayanlar tüm özgürlük alanını hümanistlere bırakır. Bilim ve sanat taraftarı Papa Jules büyük Kilise Saint-Pietro'nun ilk taşını koyar. İşleri finanse etmek için endüljans ilan eder: İnşaat için para yatıran herkes bir endüljans alacak yani kendileri ve ölüleri için purgatuar cezalarından bağışlanmak için para verecekler. Bu endüljans politikasını yaygınlaştıran halefi Leon X, hıristiyanların çoğunu kötü yola sürükler⁴.

Papalık bünyesinde gelişen din sömürücölüğü, yüksek rütbeli din adamlarının bozulması ve alt sınıftakilerin papazların sefalet ve cehaleti dikkat çekiyordu. Yasal tarikatler eleştiriden muaf tutuluyordu. Çok kimse güvenilir birisi olarak kabul edilmek için keşiş olmayı tercih ediyordu⁵.

Savonarole, ateşli vaazlarıyla Floransa halkının içine giriyor ve Floransa'yı bir teokratik cumhuriyet yapıyor. Seneler boyunca ahlâkî ve manevî diktatörlük empoze ediyor. Roma'nın töre ve adetlerini reforme etmeye kalkışıyor ancak karşısında Papa VI. Alexandre'ı buluyor. Aşırılıkları kendi taraftarlarını da bıktırıyor. Aforoz ediliyor, sonra tutuklanıyor ve heretik olarak yakılıyor⁶.

Roma'da Rönesans'ın altın dönemi yaşanıyordu. Papalık tahtında X. Leo oturuyordu. Dünyanın en güzel yapılarından birisi olarak düşünölen Aziz Petrus kilisesi yapım halindeydi. Rönesans zamanının ünlü ustaları kilisenin ısmarladığı büyük eserleri yapıyorlardı. Bunlar için çok para gerekiyordu. Papalık sarayının görkemli ve savurgan yaşamı, şölen, içki ve

3 Jean et Blandine Chelini, a.g.e.,s. 165.

4 Jean et Blandine Chelini, a.g.e., s. 165.

5 Jean et Blandine Chelini, a.g.e., s. 166.

6 Jean et Blandine Chelini, a.g.e., s. 170.

rüşvetleri de çok para istiyordu. Ama Papa'nın daha büyük sorunları da vardı. Almanya da Papa'nın gittikçe büyüyen para isteklerini karşılamaya pek istekli değildi. Elçilerin gönderilmesi, insanların kandırılması ve korkutulması çok para istiyordu. Papa'nın kişisel para sorunları da vardı. Avlanmak için yaptırdığı sarayı ve çevresindeki geniş topraklar, Papa'yı durmadan borçlanmaya itiyordu. Petrus Kilisesi'nin yapımı için "genel endüljans" denilen af belgeleri satılmaya başlandı⁷. Endüljans uygulaması Kilise tarafından bütün hızıyla uygulanıyordu. Birisi bu endüljansı aldı mı, kilisenin o güne kadar ona verdiği cezalardan ve ölümden sonra A'raf'taki azaptan kurtuluyordu. Çoğu kez endüljans belgelerini satanların yanında bir papaz bulunuyordu. Bu papazlar endüljans belgelerini alanların günahlarını kolayca siliyordu. Böylece önemli olan belgelerin alınmasıydı. Almanya'da endüljans satımı Mainz eyaletinin genç başpiskoposu Albrekt'e bırakıldı. Albrekt Papa'dan, denetimi altına üç piskoposluk almış ve bu yüzden yıllarca süren borçlara girmişti. Ama Papa'ya para gerekiyordu. Başpiskopos sattığı endüljanslardan gelen paranın yarısını kendine alabiliyor, böylece borçlarını ödüyordu. Bu yüzden ticareti etkin olmalıydı. İşin uygulamasını Augsburg'ta bulunan bir bankanın eline bıraktı. Banka ise bu işleri yürütmek için Johann Tetzl adında kendini öven, vicdansız bir dominiken keşişi görevlendirdi. Tetzl kendini çok önemli biri sayarak Almanya'yı baştan başa dolaşıp af ticaretini yapıyordu. Önünde haç, papalık arması ve kendi mevkiini gösteren işaretleri taşıyan Tetzl görkemli bir alayla kente giriyordu. Bulunduğu yerin bütün dinî işlemleri onun emrindeydi. Her gün endüljans konusunda vaaz veriyordu. Tetzl'in yüksek aylığı, savurganlığı ve ahlaksızlığı artık halkın tepkisini çekmeye başlamıştı.

Avrupa'da bu olaylar devam ederken XV. yüzyılın sonlarında dünyaya gelen ve XVI. Yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın kaderini değiştirecek olan Luther sahneye çıkar. Protestanlıkla ilgili açıklamalara geçmeden önce Luther'in hayatı ve düşünceleri hakkında bilgi verelim.

2- LUTHER

Luther, 10 Kasım 1483'te Saxe'in Eisleben kasabasında fakir bir maden işçisinin oğlu olarak dünyaya geldi. Zamanın adetlerine göre, Luther'in ev-

7 Eino Sormunen, a.g.e., s. 40.

de aldığı eğitim çok sert olup onu çalışkan ve dürüst olmaya alıştırdı. Her zaman bir işçi ailesinden geldiğini, Tanrı'nın kendisine dürüst bir anne ve baba verdiğini övünçle anlatırdı. 1488'de Mansfeld'deki "Latin Okulu"na başladı. 1501'de Erfurt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. Öğrencilik yılları içinde büyük bir heyecanla eski çağ yazarlarının kitaplarını araştırdı. Yabancı dillerde ve tartışmalarda öyle usta oldu ki, arkadaşları ona "filozof" lakabını taktılar. Luther Kutsal Kitab'ın tamamını ilk kez Erfurt Üniversitesi'nin kitaplığında gördüğünü söyler. Kutsal Kitap yasak değil, ancak pahalıydı ve sadece yüksek teoloji öğreniminde okunuyordu. 1505'te üniversiteyi bitirdi ve felsefe öğretmeni olmaya hak kazandı.

Luther öğretmenliğinin yanısıra babasının isteği üzerine hukuk okumaya başladı, ancak bu iş ona ağır geldi. Kendi sözlerine göre Luther sıkıntı ve melankoliye düştü, günahın suçluluğu altında sanki eziliyordu. Ölüm ve yargıdan korkuyordu. Yakın bir arkadaşının ânî ölümü düşüncelerini daha da ağırlaştırdı. Bu ve benzeri birçok sıkıntı yaşarken zamanın adetlerine göre madencilerin koruyucusu olan Aziz Anna'ya seslenerek "Aziz Anna, bana yardım et, keşiş olmak istiyorum" diye vaadde bulundu. Nihayet 1506 yılının sonbaharında yoksul, ahlaka uygun ve itatli olmayı vadederek tam bir keşiş oldu.

Okumalarını sürdürdü ancak içindeki huzursuzluk gittikçe artıyordu. "Yeni Yol" denilen o günlerde moda olan felsefeyi iyice araştırdı. Bu felsefeye göre insan kendi doğal gücüyle günahlarından pişman olup tiksinebilir ve Tanrı'yı her şeyden çok sevebilirdi. Daha okumalarını bitirmeden Luther Wittenberg Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğüne getirildi. Bununla birlikte Wittenberg manastırının keşişi oldu.

Luther'in eğitimine 1510-1511 yıllarında gerçekleşen Roma yolculuğu için ara verildi. Roma'ya keşişlerin temsilcisi olarak, aralarındaki bir anlaşmazlığı açıklamaya gönderildi. O Roma'ya tarihsel yerleri görmek isteyen bir turist gibi gitmedi. Onun yolculuğu bir hac yolculuğu idi. İlk hıristiyanların ve şehitlerin yaşadığı katakomp denilen mezarlık mağaralarını ziyaret etti. Ancak başkent kiliselerindeki bozukluğu ve hafif rönesans hayatını görünce çok kötü oldu. Roma yolculuğundan büyük bir üzüntü ve sıkıntı içinde döndü. Erfurt Manastır'ndakilerle arası açıldığı için oradan ayrılıp Wittenberg'e taşındı. Wittenberg Üniversitesi profesörü John von Sta-

upitz'in büyük ısrarları sonunda teoloji doktorası yapmayı kabul etti ve 1512 yılında teoloji doktoru ünvanını aldı. Bundan sonra felsefe profesörlüğünden teoloji profesörlüğüne atandı. Luther teoloji doktoru ünvanı aldıktan sonra çeşitli görevlerle uğraşan Staupitz, katolik üniversitelerinde nadir görülen Kutsal Kitap profesörlüğünü Luther'e bıraktı. Ayrıca onu Augustinusçu manastırların müfettiş yardımcısı yaptı. Sert ve titiz bir müfettişti; onbir manastırın başkanıydı. Hem manastırda, hem de kent kilisesinde vaaz veriyordu. Her yıl yaklaşık 170 vaaz veriyordu. Vaazlarında Kutsal Kitap'ın yorumu üzerinde yoğunlaşıyordu. Zamanının Kutsal Kitap yorumlarını gerçeğe aykırı, önemsiz laflar olarak değerlendiriyordu. Kutsal Kitap'ın her sözcüğünün arkasında, sözde daha derin mecazî bir anlamın bulunduğunu ve Kitap'ın gerçek düşüncelerini insan düşüncelerinin arkasına saklayan yorum yöntemlerini tenkit ediyordu. Kutsal Kitap'ın Latince tercümesiyle yetinmeyip Eski Ahit'in İbranice ve Yeni Ahit'in Yunanca metinlerini araştırdı⁸.

Luther'in Protestoya Başlaması ve 95 Maddelik Tezi

O zamanın törelerine göre bir bilgin bir konuda açık tartışmaya girmek istediği zaman o konudaki düşüncelerini Latince olarak herkesin görebileceği bir yere çakıyordu. Luther, endüljans ticaretini eleştirmek için bu yöntemi kullanıyordu. Eleştirilerle dolu bu düşüncelerini açıklamak için en uygun günü seçti. Şehitler bayramında Wittenberg şatosu kilisesine kutsal emanetlerin önünde tapınmak için büyük bir kalabalık gelecekti. 1517 yılının ekim ayının 31'inde öğle üzeri, Luther endüljans ticaretine ve diğer birçok uygulamalara karşı olan 95 maddelik tezini Wittenberg şatosu kilisesinin kapısına çaktı. 95 maddelik tezde Luther özetle şunları dile getiriyordu:

“Tanrı, inananların tüm hayatının tövbe olması gerektiğini istemiştir. Tövbeden maksat, rahiplerce icra edilen sakramental tövbe, yani günah çıkarma ve keffaret ödeme olarak anlaşılabilir. Zira bu, hakiki içsel tövbedir ve insan göklerin melekutuna kavuşuncaya dek sürecektir. Papa, ya şahsen ya da Kilise Kanunu'nun otoritesiyle verdiği cezaların dışındakileri bağışlayamaz. Suçların ancak Tanrı tarafından bağışlandığını ilan edip bu-

8 Eino Sormunen, Martine Luther, İstanbul 1984, s. 6-34.

na şehadet etmesi gerekir. Ölülere A'raf içinde Kanunî keffaret buyuran rahiplerin yaptıkları cahilce ve fenadır. Ölmek üzere olanlar bütün cezalardan ölüm dolayısıyla kurtulmuşlardır. Kanunî kurallara göre onlar, artık ölmüş kabul edilir ve bu nedenle bütün cezalardan hukuken serbest kalırlar. Papa'nın bağışlamasıyla bir insanın bütün cezalardan kurtulduğunu ve selamete erdiğini söyleyen endüljans vaizleri yanılığ içinde. Papa, Kanun'a göre bu hayatta ödenmesi gereken hiç bir cezayı A'raf'taki ruhlar için bağışlayamaz.

Bağışlanma belgelerine sahip oldukları için kendi selametlerinden emin olanlar, bunu onlara öğreten üstatlarla birlikte ebediyete kadar mahkum olacaklardır. Her hakiki tövbekar hıristiyan, bağışlanma belgeleri olmadan da cezadan ve suçtan tamamıyla bağışlanma hakkına sahiptir. Hıristiyanlara; fakirlere hibe ya da muhtaçlara yardım etmekle, bağışlanma belgesi satın almaktan daha hayırlı bir şey yaptığı öğretilmelidir.

Hıristiyanlara; muhtaç birisini görmezlikten gelerek parasını bağışlanma belgesi satın almak için harcayanların, Papa'nın Endüljansının değil, Tanrı'nın gazabını satın almış oldukları öğretilmelidir. Hıristiyanlara; ihtiyaçlarından fazlasına sahip olanlar hariç, aileleri için hayati öneme sahip olan para ve eşyayı kendilerine ayırmaları ve bunları kesinlikle bağışlanma belgeleri için harcamamaları öğretilmelidir. Hıristiyanlara; Papa'nın, Endüljans vaizlerinin kullandığı cebir ve zordan haberi olsaydı Aziz Petrus Kilisesi'ni Mesih'in kuzularının deri, et ve kemikleri üzerine inşa etmektense onun yanıp kül olmasını yeğleyeceği öğretilmelidir. Çevre kiliselerde bağışlanma belgelerinin vaaz edilebilmesi için Kilise'de Tanrı Kelamı'nın susması için uğraşanlar Mesih ve Papa düşmanlarıdır. Aynı vaaz süresi içinde Kelam'a ayrıldığı kadar veya ondan daha fazla bir süreyi bağışlanma belgelerine ayırmak Tanrı Kelamı'na haksızlık etmektir.

Kilise'nin hakiki Hazinesi İncil'dir. Endüljans'la selamete kavuşmuş olanlar için dua etmek yanı sıra eğer, ölmüşlerin cenaze törenlerine ve sene-i devriye törenlerine niçin devam ediliyor? Ayrıca ölmüşler adına kurulan vakıfların iade edilmesine ya da kapatılmasına niçin izin verilmiyor? Fıilen ve kullanılmaya kullanılmaya bizatihi iptal edilmiş sayılan Kilise'nin tövbe kanunları niçin kaldırılmıyor da, hala Endüljansların ihsan edilmesi neticesinde para karşılığında bunlardan doğan cezalardan (sanki bu kanun

daha geçerliymişçesine) bağışlanma sağlanıyor? Yahut, şimdiki zenginliği en zengin para babalarında daha çok olan Papa, sadece Aziz Petrus Kilisesi'ni fakir inananların parası yerine kendi parasıyla inşa ettirmiyor? Laiklerin bu hoş olmayan argümanlarını ve şüphelerini sadece cebren bastırmak ve makul argümanlar göstermeden bunlardan kaçınmak, Kilise'yi ve Papa'yı düşmanlarının alay konusu haline getirmekte, Hıristiyanların ise mutsuz olmasına neden olmaktadır. Hıristiyanlara gerçek önderleri olan Mesih'i takip etme hususunda gayretkeş olmaları öğütlenmelidir. Böylece onlara cennete girmek için huzurun sahte güvenliğinden ziyade birçok sıkıntıyı tercih etmeleri tavsiye edilmelidir”.

İlk bakışta endüljans uygulamalarına yönelik bir eleştiri görüntüsü veren doksan beş maddelik bu manifesto, görüldüğü gibi endüljansların yanı sıra, papalık otorite ve yetkileriyle, ruhban sınıfının çeşitli uygulamalarını sorgulayan bir bildiri niteliğindedir. Luther iman, kurtuluş, tövbe, dinî otorite ve benzeri bütün reformist görüşlerinin özünü bu doksan beş maddelik tezinde işlemektedir.

Halk Luther'in Latince olarak yazılmış olan tezlerini anlamıyordu. Tezlerden, önceden hiç kimsenin haberi olmadı. Buna rağmen, tezlerin içeriği kısa bir zamanda yangın gibi bütün Almanya'ya, daha sonra İspanya, Fransa ve İngiltere'ye de yayıldı. Tezler halkın anlayacağı dillere çevrilerek binlerce kopyası halka dağıtıldı. Bir kilise adamı: “Evet bunu yapacak olan sonunda ortaya çıktı” diyerek kendi düşüncelerinin yanısıra birçok papaz, keşiş ve bir başpiskoposun düşüncelerini de açıkladı. Özellikle Wittenberg'deki üniversite öğrencileriyle taşra kiliselerinde görevli olan Luther'in öğrencileri, çok sevdikleri hocalarının düşüncelerini yaydılar. Tetz el öfkesinden deliye dönüyor ve Luther'in yakılmasını istiyordu. Bir gün Luther'e karşı yazılan bir araba dolusu broşürü Wittenberg'e yollayınca, üniversite öğrencileri arabaya el koyup yükünü ateşte yaktılar. Papa bu tezlerin sarhoş bir Alman keşişin öfkesiyle yazıldığına ve keşiş arkadaşlarınınca doğru yola getirileceğine inanıyordu. 1518 yılının Ekim ayında Luther Augsburg'a, papalık elçisi Cayetanus'un önüne çağrılıyordu. Altmış gün içinde Luther sapıkca iddialarından vazgeçmeliydi. Ancak o, buna sert tepki göstererek, Wittenberg'in kent surlarının dışında bulunan “vebadan ölenlerin elbiselerinin yakıldığı yer”de papalığın kendisi hakkında çıkardığı fermanı

ve Kilise yasalarını yaktı. Bu haber Roma'ya ulaştığı zaman aforoz kararı kesinlikle ilan edildi ve kayser V. Carl, Luther'i hemen yakalatıp din sapkını olarak yakmak istedi. Ancak onun büyük sorunlar karşısında kararsızlık gösterme gibi zayıf bir yanı vardı. Bu kararsızlık bazı duruksamalara sebep oldu ve kayser, Luther'e karşı birkaç ferman yazdıysa da onları göndermedi⁹.

Luther 1521-1522 yıllarında on ayını Thuringen dağlarında bulunan Wartburg şatosunda geçirdi. İyi bir dinlenmenin yanında "Patmos" başlıklı mektupları yazmaya başladı. Kimilerinde muhaliflerini eleştiriyor, kimilerinde ise Kutsal Kitap'tan yeni anladığı kurtuluş yolunu açıklıyordu. Orada yazdığı vaaz kitabı ve İncil çevirisi Alman halkı ve bütün protestanlar tarafından önemsenmektedir¹⁰.

1530 yılı 25 Haziran'ında protestanların yaptığı iman açıklaması kayserre okundu. Ana düşüncesi Protestanlığın ayrılıkçı bir hareket olmayıp, Kutsal Kitap'ın ve ilk Kilise'nin öğretisi olduğunu göstermekti. Luther de açıklamasını gereğinden fazla ılımlı bulduğu halde beğeniyordu. Yıllarca süren teoloji çalışmaları ve kişisel deneyimleri bütün protestanların kabul edebileceği ve Lüteryan kiliselerin temel öğretisini oluşturan iman açıklamasını meydana getiriyordu¹¹.

1525 yılında evlenen Luther'in altı çocuğu oldu. Büyük sıkıntı ve mücadelelerle geçen ömrü 18 Şubat 1546'da sona erdi. Cenazesi Eisleben'den Wittenberg'e getirildi ve Wittenberg şatosu kilisesi yakınına gömüldü. Luther'in ölümü tüm protestan dünyasını sarstı. Katolikler güçlerini topluyorlardı. Protestanlar tarafında Luther'in yerini alabilecek, kavga eden grupları birleştirebilecek kimse yoktu. Savaş korkusu büyümüştü. Nitekim onun ölümünden hemen sonra taraflar arasında kan dökülmeye başladı¹².

9 Eino Sormunen, a.g.e., s.40-52.

10 Eino Sormunen, a.g.e., s. 53-62.

11 Eino Sormunen, a.g.e., s. 79.

12 Eino Sormunen, a.g.e., s. 112.

II. PROTESTAN, PROTESTANLIK VE REFORM TERİMLERİNİN TANIMI

1- PROTESTAN-ROTESTANLIK

“Protestan” terimi ilk defa 1529’da Spire’de toplanan bir politik mecliste kullanılmıştır. Bu tarihten üç yıl önce Charles Quint kendisinden Lutherci Reform’u desteklemesini isteyen Alman prenslerle geçici olarak anlaşmıştı. 1529’da bu düşüncesinden vazgeçtiğini ve herkesin Roma’ya bağlı kalmak zorunda olduğunu açıkladı. İmparatorun bu kararına Luther yanlısı prensler ciddi anlamda bir protesto ile karşılık vererek şu deklarasyonu yayınladılar:

“Koruyucu, günahattan Kurtarıcı ve bir gün Hâkimimiz olacak olan yegane yaratıcımız Tanrı önünde protesto ediyoruz ve Tanrı’ya, Kutsal Sözü’ne, vicdanımıza ve Spire’deki son karara aykırı olarak önerilen hiçbir kararı benimsemiyoruz”.

Yukarıdaki metni imzalamış olanlara o günden itibaren “protestan prensler” adı verilir. Bu olaydan itibaren Lutherci Reformları tanıyanlar “protestanlar” diye nitelendirilmişlerdir¹³.

“Protestan” terimi çok erken tarihlerden itibaren kullanılmış olmasına rağmen, “Protestanlık” Luther ile başlayan reform hareketlerinin ardından doğan kiliseleri ve bu doğrultudaki akımları belirtmek için 1620 dolaylarında kullanılmaya başlamıştır¹⁴. “Protestanlık” terimi, Reforme olmuş kiliselerin Katolikliğe karşı dayanışma içerisine girdikleri andan itibaren ortaya çıkmıştır¹⁵.

2- REFORM

Latince Reformatio (yenileştirme) tabiri, XVI. yüzyıldan itibaren Ortaçağ’daki kullanımının ötesinde değişik bir anlama bürünmüştür. Bu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren reformatio kelimesi biri Kilise’nin ıslahı, diğeri yeni kiliselerin kuruluşuna yol açan dinî politik ortam olmak üzere iki yönlü bir anlam kazanmıştır. Kilise ile ilgili bir ıslah eylemi olmanın ötesinde,

13 André Gounelle, Protestantisme, s. 26.

14 Bkz., H. Bost, “Une Naissance sans faire-part”, Etudes Théologiques en Religieuses, 1992/3.

15 André Gounelle, Protestantisme, s. 26-28.

bugünkü Avrupa coğrafyasını belirleyecek politik bir misyonla da yüklü olan reform hareketi Hıristiyanlık tarihinde dönüm noktalarından birini oluşturur. Hıristiyan coğrafyası bu hareketin gelişmesine paralel olarak şekillenmiştir. Reform hareketi XII. yüzyıldan beri yenileşmeye ihtiyaç gösteren Avrupa Hıristiyanlığı'nın klasik sınırlarını aşma teşebbüsünün bir sonucu olarak görülmelidir¹⁶.

Reform'un ortaya çıkışında ekonomik faktörlerin yanında sosyal ve dini faktörler de bulunmaktadır. Sadece dogmanın bozulması ve dinadamları sınıfının suistimalleri Reform'un sebebi olarak gösterilemez. Aynı zamanda ahlak bozukluğu ve sefalet de sebeplerden sayılır¹⁷. Henri Hauser'e göre Reform, her şeyden önce tarihî materyalizmin kötüye kullanılmasına karşı protestodur¹⁸.

III. PROTESTANLIĞIN YAYILMASI

Protestanlık 1517 yılında Martin Luther'in Wittenberg Kilisesi'nin kapısına Katolik anlayışı tenkid eden 95 maddelik bildirisini asmakla ortaya çıkmış olmasına rağmen, yayılması uzun yıllar almıştır. Çünkü yeni bir hareketin teşkilatlanarak Kilise oluşturması ve fikirlerini insanlara ulaştırması kolay olmamıştır. Katoliklik gibi kalabalık ve son derece düşmanca tavır içerisinde olan ve acımasız işkenceleri onlara reva gören bir kampın mevcudiyetini de unutmamak gerekir. Bu bakımdan Protestanlığın yayılması belli bir süreç içerisinde çeşitli yollarla olmuştur. Bu yolları birkaç madde halinde izah etmeye çalışalım:

1- Zorluklar dönemi: Protestanlığın yayılma mücadelesi esnasında ortaya çıkan ve Hıristiyan dünyasını yıllar boyu kan ve gözyaşına boğan olayların başında Din Savaşları ve 30 Yıl Savaşları gelir. Din savaşları, Reform hareketlerinin Hıristiyan birliğini bozduğu XVI. Yüzyıl Avrupasında savaşlara ve özel olarak da 1562-1598 arasında Fransa'da patlak veren katoliklerle Calvincileri birbirine düşüren çatışmalara verilen addır. Özetle söylemek gerekirse bu otuzaltı yıllık kargaşa döneminin bedelini, işlerini yitiren ve sefalete sürüklenen küçük köylüler ödemiştir¹⁹. Otuz Yıl Savaşı ise, Avrû-

16 Kürşat Demirci, DİA, XVII, 335.

17 Henri Hauser, Etudes sur la Reforme Française, s. 83.

18 Henri Hauser, La Naissance du Protestantisme, Paris 1962, s. 61.

19 Büyük Larousse, VI, 3184.

pa'nın ortasında nüfusu ve iktisadi hayatı yok olmuş bir bölge meydana getirdi.

2- Nüfus Oluşturma: Nüfus oluşturma, yayılmak için ilk başvuru olan yollardan biridir. Göçmenlerin Amerika'ya (Virjine ve Maryland) gelişine kadar varır. 1607'lerde orada Anglikan kültü oluşur. Bu kült May Flower'in Pilgrim Fatherleri vasıtasıyla yenilenmiştir (1620). 1628'de Dutch East India Company tarafından desteklenen Hollanda orijinli reformlar yapılır. 1638-1639'da ferdiyetçilikleri ve teolojilerinin farklılığı ile karakterize edilen Baptistler ortaya çıkar. Colgate Rochester semineri ve Şikago Divinity School'u baptistlerin ortaya çıkışına şahit olmuşlardır. 1650'ye doğru Hollanda'dan gelen Lutherciler elli yıl kadar sonra Alman askerleri tarafından desteklenmişlerdir. Metodistlere gelince onlar Wesley'in iki elçisi Thomas Rankin ve Francis Ashburg tarafından desteklenen Philippe Embury ile 1766'da ortaya çıkar. Bu hareketin devamı hızla gelir ve 1934-1939 arasında üç organizasyon altında birleşirler²⁰. Avustralya'da Protestanlığın yayılma tarihi, cezaevi sömürge tarihi ile atbaşı gider. Burada ilk olarak Ocak 1788'de protestan nüfus oluşmaya başlar. 1851'de binlerce insan ülkeye ayak basar.

Protestanlığın Yeni-Zelenda'da yerleşmesinin üç safhası vardır.

1- Uzlet hayatı yaşayan maceracı misyonerlerin (Marsden 1840; Wesleyenler 1822) çalışmaları dönemi (1800-1840).

2- Sömürgelerde yaşayan Avrupalılar dönemi (1840-1848).

3- İskoçyalı presbyteryenlerin (Dumedin 1848) ve Anglikanların (İsa Kilisesi 1850) organize ettiği göçler dönemi²¹.

Kanada XIX. Yüzyıl boyunca Metodizm düşüncesinin ilerlemesine ve Anglikan Kilisesi'nin gerilemesine şahit olmuştur. Baptistler Montreal'de bir kolej açmışlar ve Büyük Britanya'da Baptist Misyoner Topluluğu'nu oluşturmuşlardır (1837). Bu topluluk Kanada için vaizler yetiştiriyordu. Fransa Cezayir'i fethettikten sonra (1830) orada bazı bölgelerde halk metodunu uygulamıştır. Tarih öncesi bir devirden sonra pagan nüfusların hı-

20 Jean Boisset, Les Chrétienne Séparés de Rome, Paris 1970, s. 176.

21 Jean Boisset, a.g.e., s. 177.

ristiyanlaştırılması XX.yüzyılın başında Protestanlığın genel hareketi içinde değerlendirilmiştir²².

3- MİSYONERLİK

Reform kendi çağında Katolik Kilisesi'ne benzer bir misyonerlik faaliyeti yürütmemiştir. Luther Tanrı'nın konuşmasını bekliyordu. Calvin kaderle ilgili konuların dersini veriyordu. Bu zamanın önde gelen misyoneri Hollandalı Adrien Savaria'dır (1531-1613). Aydın bir kişi olan Justinien von Weltz (1621-1668) ve arkadaşı Jean George Gichtel (1638-1710) Misyon amacıyla "İsa Toplumu" isimli bir teşkilat kurar. Weltz, Surinam'a gider ve orada ölür²³.

Puriten bir vaiz olan Jhon Eliot (1603-1690) "Yeni-İngiltere'de İsa-Mesih'in İncili'nin Propagandası ve Yükseltilmesi Topluluğu" (1649)'nun yardımıyla ABD yerlilerini hıristiyanlaştırır. O, halefi Samuel Sewal gibi Yeni-İngiltere'nin İsa-Mesih'in dönüşünü göreceğine inanmıştı. Pietist Herman Francke (1663-1712) Halle Üniversitesinde misyonerlikle ilgili bir seminer verir ve ilk talebelerini Tranquebar'a gönderir. Hans Egede XVIII. Yüzyılda Groenland ile meşgul olur ve "Eskimolar Havarisi" diye isimlendirilir. 1887'de Morav misyonların dünyanın en verimsiz ülkelerinde 107 merkezi, 350 misyoneri ve 1500 yerli yardımcısı vardı. Aynı yıllarda büyük Misyon toplulukları tam bir gelişme ve büyüme gösterdiler. Bunların ilki kabul edilen modern Zaman Topluluğu Londra'da önceleri beceriksiz bir ayakkabıcı olan William Caraeay (1761-1834) tarafından Yabancı Ülkelerde İncil'i Yayma Cemiyeti ismiyle kuruldu (1701). Benzer birçok topluluğun ortaya çıkması için yüzyılın sonunu beklemek gerekiyordu. 1795'de Londra Misyonerlik Cemiyeti Robert Morrison'u (1782-1834) Çin'e, daha sonra da "misyonerlerin prensi" David Livingstone'u (1813-1873) Afrika'ya gönderdi. Amerika, Almanya, Danimarka, İsviçre, Fransa, İsveç, Norveç, Finlandiya Misyonerlik teşkilatları oluşturuyorlar ve bütün dünyayı hıristiyanlaştırmak istiyorlardı. Ancak bu her zaman kolay olmuyordu. Her şeye rağmen Cemiyet, Protestan misyonerliğinin bütünlüğü içinde yoğun bir şekilde seçkin bir yer almıştır. Çeşitli Protestan toplulukları Katolik Misyonların

22 Jean Boisset, a.g.e., s. 178.

23 Jean Boisset, a.g.e., s. 179.

karşısında yer alır ve onlarla rekabete girer. Madagascar örneği bu açıdan anlamlı idi. Buradaki Fransız misyonerler yabancı misyonerlere karşı ve Fransa'nın bir katolik ülke olduğu, Protestanlığın İngiltere'nin bir ürünü olduğu propagandalarına karşı çıkıyorlardı. Farklı misyoner karşılaşmalar, bölünmüş Protestanlığa kendi temel birliği sorununu hatırlatmıştır. Bu amaçla Edimbourg Misyoner Konferansı (1910) düzenlenir. Karar şudur:

“Hıristiyan olmayan her ülkeye bölünmüş olmayan bir Kilise kurmak gerekmektedir. Yerli kiliseler, batılı misyonerlerin görüş ve isteklerinden bağımsız olarak birlik problemlerini bizzat kendileri çözeceklerdir”.

Misyonerlik faaliyetlerine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız verilmiştir. Yerli Kiliselerin metropollerle bağları kopmuş olmasına rağmen hayatiyetini sürdürüyordu. Yerel gelenekler ve onlara saygı gösterme konusu gündeme getirildi. Ayrıca Yerli Kiliseler yanında Avrupa Misyonerliği'nin rolü de masaya yatırılmıştır²⁴.

4- KATOLİK ÜLKELERDEKİ YAYILMA FAALİYETİ

Protestanlığın hıristiyan olmayan ülkelerdeki yayılışı geleneksel olarak Katolik olan ülkelerdeki yayılışının iki katıdır. İspanya ve Portekiz'de dikkate değer gelişmeler oldu: 1890'da 108 olan rûhânî çevre mensuplarının sayısı 1934'te 240'a çıktı. Günümüzde ise Vaud Kilisesi'nin rahip sayısı 150, üye sayısı ise 29 199'dur. İtalyan Kilisesi'nin üye sayısı ise 183 494'ün üzerindedir. İtalya 1870'de Baptist, Metodist yabancı (İngiliz, Amerikan) ve Genç Halkların Hıristiyanlar Birliği gibi uluslararası organizasyonların etkisi altında Protestanlığa kapılarını aralar. Protestan çeşitliliği İtalya Evanjelik Kiliseler Milli Konseyi içinde işbirliği ile belirginleşmiştir. İtalyan Protestanlığının en dikkate değer yanlarından biri onun özellikle köylerde yükselişidir. İspanya'da Protestanlık lehinde ilk resmî manifestasyon, Charles III döneminde (1759-1788) Cizvitlerin ülke dışına çıkarılması (1767) ve İsviçre ve Alman protestanların çiftçilik amacıyla davet edilmesidir. Josephe Bonaparte döneminde Engizisyon ortadan kalktı. Düşünce özgürlüğü benimsendi. Bir ayaklanma ve zorluk dönemi sonunda 1868 Devrim'i meydana geldi. İdarenin engellemesine rağmen Protestanlık ge-

24 Jean Boisset, a.g.e., s. 180-181.

lişmesini sürdürmüştür. 1868 Devrimi beraberinde din özgürlüğünü de getirdi ancak Monarşinin dönüşü Protestanlığın yayılmasını durdurdu; işkence ve zulüm olmasa da incitme ve aşağılama hususları vardı. Günümüzde İspanyol Protestanlığı 20 000 ile 30 000 arasında bir nüfusa sahiptir (sempatizanlar dahil). Yaklaşık 25 grup halinde Katolikliğe ve devlete muhalif olarak çalışmaktadırlar²⁵.

Portekiz'de Protestanlık eskidir. Cizvitlerin gelişi (1540) ilk auto da fe'ye ve protestanların cezalandırılmasına sebep olmuştur. 1746'da Francisco de Oliveira'nın Protestanlığa ihtidası çok dikkat çekici oldu. Bu sayede tolerans anlayışı oluşmaya başladı ve Protestanlık gelişti. 1822'de düşünce özgürlüğü tanındı. Metodist episkopal Kilise'ye ait Amerikalılar ülkeye yerleşti. 1878'de protestanların yaklaşık sayısı 500 idi. 1962'de bu sayı 111 000'e yükseldi ve bir düzine de protestan akım ortaya çıktı²⁶.

Latin Amerika önemli bir protestan ilerlemeye tanık olmuştur. Bu noktada Brezilya'nın ayrı bir önemi vardır ve onun Portekiz orijinli oluşu kendisini diğer İspanyol ülkelerden ayırır. Örneğin Colombia'da protestan nüfus 1951'de 415 iken 1961'de 8200'e; Chili'de ise aynı yıllar arasında 203 000'den 713 000'e ulaştı. 27-28 Kasım 1966 tarihli Le Monde gazetesi Colombia'da protestan kiliselerin komünist üye sayısının 1960'da 33 156'dan 1966'da 63 810'a çıktığını belirtmektedir. Üstelik hükümetlerin ve bazı fanatik karşıtların protestanlar önünde bir yığın engel çıkarmalarına rağmen bu yükseliş gerçekleşmiştir²⁷.

Brezilya Protestanlığı gençtir. İlk kongregasyonist gruplar 1855'te, Presbyteryenler ise 1859'da ortaya çıkmışlardır. Bu bölgede şöyle bir gelişme olmuştur. 1922'de 350 000; 1940'da 1 047 897; 1960'da 1 657 000; 1962'de 4 071 643; günümüzde ise yaklaşık 8 000 000 mensubu bulunmaktadır. Brezilya'ya Protestanlık 1557'de Tüm-Amiral Durand de Vilagagnon sayesinde girmiştir. Joseph Manoel isimli bir rahip de Luther'in-kine benzer bir anlayışla Kilise'yi içten reforme etmek istedi. Netice itibarıyla Protestanlığı benimsedi. Entellektüel ve materyalist bir kişiliğe sahip

25 Jean Boisset, a.g.e., s., 183.

26 Jean Boisset, a.g.e., s. 185.

27 Jean Boisset, a.g.e., s. 186.

olan Miguel Vieira Ferreira Brezilya Evanjelik Kilisesi'ni kurdu. Bununla birlikte toplumun tüm katmanlarında Protestanlık ilerledi, ancak çok farklı isimler ortaya çıkıyor, bu da işi zorlaştırıyordu. Yabancılar tarafından kurulan kiliselerin bağımsız hareket etmek istemeleri zorlukları artırıyor. Brezilya Protestanlığı doktrinal savaşımlardan uzak kalamadı ve milliyetçi eğilimlerin doğmasına şahit oldu²⁸.

Reform Fransa, Almanya, İsviçre, İskoçya, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde farklı karakterlerle; Polonya, Macaristan, İskandinav ülkeleri gibi ülkelerde ise daha başka karakterlerle ortaya çıkmıştır. Reform nerede doğmuşsa farklılıklarla doğmuştur. Kimi yerde Papalık güçlerine karşı sert bir isyan şeklinde, kimi yerlerde ise farklı ritüel istekleri şeklinde gündeme gelmiştir²⁹.

Protestanlığı Orta Avrupa ve Rusya'daki durumuna gelince, Avusturya-Macaristan Protestanlığı XIX. Yüzyılda bir tolerans dönemine sahip oldu. Macaristan teorik olarak farklı kiliselere eşit haklar tanımıştı, ancak pratikte Katolikliğin bazı imtiyazları vardı. Romanya'da 1919'dan önce Protestanlık Macar rejimi altında yaşıyordu. Düşünce ve inanç özgürlüğü 1923'te kabul edildi, ancak Roma dışında yabancılarla ilişki içerisinde olmak yasaktı. Estonya, Finlandiya, Letonya, Bulgaristan ve Litvanya'da daha farklı durumlar vardı. Çekoslovakya Büyük Savaş'tan sonra mensuplarının sayısına bakmadan bütün kiliselere tam bir düşünce özgürlüğü tanıdı. Rusya Calvinizmi 1629'dan beri Moskova'da temsil ediliyordu. Tras rejimi bir Kutsal Kitap Topluluğu kurdu (1812) ve 1870'den itibaren Britanya Yabancı Kutsal Kitap Topluluğu tarafından hazırlanan Kutsal Kitap Tercümesi 1876'da yayımlandı. XIX. Yüzyılın sonunda ülkenin Protestan nüfusu (Polonya ve Finlandiya dahil) yaklaşık 4 500 000 kişi oldu. Çoğunluk Lutherci idi ve merkezi Saint-Petesbourg idi. Burası kozmopolit insanların yaşadığı bir yerdi. Yabancı etkisi dikkate değerdi. Bunun için dört beş ayrı dilde dînî tören yapılıyordu³⁰.

28 Jean Boisset, a.g.e., s. 188.

29 Henri Hauser, La Naissance du Protestantisme, Paris 1962, s. 7-8.

30 Jean Boisset, a.g.e., s. 171.

XVIII. Yüzyılda Ukrayna'da. Evanjelik Hıristiyanlar Ortodoksluğa olduğu gibi Protestanlığa da bağlandılar. Süya daldırmak suretiyle vaftiz uygulaması yaptılar ve Baptistler'e komşu oldular. Özellikle Caucase'da, Ukrayna'da ve Saint-Petersbourg'da rastlanan bu kimseler hükümet tarafından takibata alınmıştır. Dantzing'in militer kanunlarından kaçan Catherine II ve Paul I tarafından sahip çıkılan Mennonitler'e 1788'den itibaren rastlanmaktadır. Sonra Kanada ve ABD'de yayıldılar ve sayıları 1880'de 20 000'e ulaştı. Kiliseler yanında Mennonitler ve Baptistler iki önemli mezhep idi. Sovyet rejimin gelişinde Almanlar olarak sayılmak istemeyen ve Menno Simons'un Hollandalı olduğunu hatırlayan bu mezhepler Ukrayna'da Hollanda Orijinli Yurttaşlar Derneği'ni kurdular. 1925'ten itibaren göç etmeye başlayan bu mezhep mensupları sistematik bir pasaport reddine rağmen Paraguay'a ve Mexika'ya geçtiler. Yaklaşık 35 000 kişi Almanya'ya gitmeye çalıştı. Bu yolculuğu bu sayının ancak üçte biri tamamlayabilmiştir. Birkaç sene esnasında bu mezheplere pek uygun davranılmamaya başlandı. Ardından malları mülkleri ellerinden alınarak yasadışılığa zorlandı. Protestanlığa yönelen genel reddetme tavrı burjuvaziyi (Luther) ve Kapitalizm'i (Calvin) aslında güçlendirdi. Bir müddet sonra Evanjelikler ve Baptistler birleşti (1935) ve yeniden hoşgörü ortamı doğdu. 1950'de 500 000 mensubu ve 4 000 000 sempatizanı olan gruplardan sadece Baptistlerin sayısı 4 000 idi³¹.

5- PROTESTANLIĞIN NÜFUS ÜNSURLARI

Farklı anlayışlarla yapılan birçok istatistikler yapıldığı için günümüzde dünyada Protestanların nüfusunu tespit etmek zordur. Bununla birlikte dünyada yaklaşık 300 milyon civarında protestanın olduğu kabul edilmektedir. Bu nüfusun dağılımı ise şöyledir:

Avrupa'da 110 milyon; Kuzey Amerika'da 130 milyon; Afrika'da 22 milyon; Asya'da 12 milyon; Avustralya ve Okyanuslarda 9 milyon; Güney Amerika'da 10 milyon. Protestanlığın yayılımı Avrupa'dan Amerika'ya doğru olmuştur. Özellikle XIX. Yüzyılda Protestanlık Afrika'ya ve Asya'ya ve Okyanus'a nüfuz etmiştir. Belli başlı Protestan mezhepleri arasındaki nüfus dağılımı ise şöyledir:

31 Jean Boisset, a.g.e., s. 173.

Luterienler 75 milyon; Presbyterienler (Reforme Kiliseler) 50-55 milyon; Anglikanlar 38-40 milyon; Methodistler 41-42 milyon; Baptistler 50-60 milyon; Congregationalistler 6 milyon; Pentakotistlere gelince bunlar istatistiklere girmek istemezler. Fakat oldukça yayılmışlardır³².

Bugün Protestanlığın durumu nedir? Protestanlık yayılıyor mu, geriliyor mu? Bu soruya yuvarlak bir cevap vermek mümkün değildir. Genel nüfus artışı gözönünde tutulursa, Avrupa ve Kuzey Amerika'da protestanların sayısı değişmemektedir. Ayrıca, Protestanlık'tan Katolikliğe, Katoliklik'ten Protestanlığa geçenler de birbirini dengelemektedir. Bütün bunlarla beraber, rakamla zor belirtilebilen genel bir Hıristiyanlık'tan uzaklaşma sözkonusudur. Fakat bu uzaklaşma çok yavaş olmaktadır. Bu konuda, çok şehirleşmiş ve endüstrileşmiş bazı ülkeler, daha hızlı bir uzaklaşmaya şahit olmuşlardır. Mesela, Batı Almanya'da Kilise vergisinden kurtulmak için Kilise'den ayrılmayı yazılı olarak belirtmek gerekir. Bunun için son yıllarda Kilise'den çıkış beyan edenlerin sayısında bir artış olduğunu söyleyebiliriz (1967 yılında 42.000 kişi; 1968 yılında 54.000 kişi Kilise'den ayrılmıştır). Buna karşılık Avusturya'da Protestanlık, önemli ölçüde artış göstermiştir (yani 1945'ten beri %20 artmıştır). Fakat bu artışın sebebi, kısmen eski Avusturya-Macaristan topraklarından gelen mülteci akınlarıdır. Güney İtalya'da ise, 20 yıl boyunca Protestanlık lehine bir hareket olmuştur. Ancak bu olayın istikrarlığını belirtmek için vakit erkendir. İçinde bulunduğu hürriyete rağmen, İspanyol Protestanlığı yavaş ilerlemektedir. Sakınca teşkil eden bölgelerin tenhalaştırılmasının kurbanı olarak Fransız Protestanlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren muayyen bir gerilemeye şahit olmuştur. Avrupa'da kayda değer önemli bir olay da; Sovyet Rusya'daki vaftizlilerin çoğalmasındır. Ayrıca, asrın başından beri Kuzey Amerika bütün dinî ekollerin dikkate değer bir artışına şahit olmuştur. Güney Amerika ise, Protestanlığın hızlı artışının parlak bir örneğini takdim eder. 1916 yılında sadece 122.000 protestan nüfusa sahip olan bu kıta, 1957 sayımında 5-6 milyon ve nihayet bugün 10 milyondan fazla protestan nüfusa sahiptir. 1962'de günde 1000 civarında katoliğin Protestanlığa geçtiği tahmin ediliyor. Bu hareket daha sonraki yıllarda biraz yavaşlamış-

32 Aydın, Din Fenomeni, s. 262-263.

tır. Formasyon yönünden kifayetsiz olan çok az bir katolik papazı, Protestanlığın bu çekiciliğini, gerçek cemaat olan Paroisse'in olmayışı ile açıklamaktadırlar. Aslında buna, bir protestan mezhebi olan Pentecotiste misyonerlerinin olağanüstü dinamiklerini de ilave etmek yerinde olacaktır³³.

Özellikle İslam'ın yayılışıyla mukayese edildiğinde; Afrika'nın Hıristiyanlaştırılması nispeten ağır olmuştur. Yine de yılda 200.000 Afrikalının vaftiz olarak Kilise'ye katıldıkları tahminen söylenebilir. Misyonerlik neticesinde doğmuş olan bu bağımsız kişilerin çoğu, özellikle İkinci Dünya Harbi'nden sonra çok önemli bölünmelere muhatap olmuştur. Netice olarak Batı Hıristiyanlığını reddeden, çok belirgin bir Mesîhî karakter kazanan ve o Kilise'nin kurucusuna endişe verici bir dinî anlam veren bağımsız kiliselerin doğuşu ile sonuçlanmıştır³⁴.

Hıristiyanlığın Asya'daki yerleşimi, Afrika'dan çok daha eskidir. Ancak geleneksel monoteist dinlerin gösterdikleri mukavemet nedeniyle Hıristiyanlık oraya da çok yavaş nüfuz etmiştir. Mesela Hindistan'da 12,5 milyona yakın Hıristiyan vardır. Bunun da 4-5 milyona yakını protestandır. Protestanlığın en hızlı yayıldığı memleketler Endonezya (1966-1969 arası vaftiz olanların sayısı %50 artmıştır), 1,5 milyon Presbyterien ve Methodist ile Kore, 800.000 protestan nüfus ile Birmanya'dır. Protestanlık Çin'de Komünist ihtilalinden önce 1 milyon müntesibe sahipti. Hatta kurdukları üniversiteleri vasıtasıyla orada çok kuvvetli bir tesir icra ediyordu. Bugün bu cemaatin varlığının devam edip etmediğini bilmiyoruz. 700.000 müntesibiyle Japonya'da zayıf olmasına rağmen Protestanlık, ellerindeki okul ve üniversite teşekkülleri ile muayyen bir parlaklığa sahip bulunmaktadır. Hıristiyanlığın geleceği gibi Protestanlığınki de yeni teknolojik medeniyetin meydan okumalarına ve onun getirdiği problemlere cevap vermesine bağlıdır³⁵.

33 Aydın, Din Fenomeni, s. 263-264.

34 Aydın, Din Fenomeni, s. 263.

35 Aydın, Din Fenomeni, s. 264.

8-PROTESTAN GRUPLAR

a) Luteran Kiliseler

İmparatora karşı birleşen Alman prenslerin desteklediği Luthercilik tüm Avrupa'ya yayılarak, Calvin ve Zwingli'nin öncülük ettikleri öteki Reform hareketlerinin gelişmesine de yol açtı. İncil Birliği'nde bir araya gelen Protestan prensler Lutherciliği tüm Otuz Yıl Savaşı boyunca savundular. Westfalen Antlaşmaları'ndan (1648) sonra Lutherciliğin kalıplaşması Pietizm'in doğuşuna yol açtı. XIX yüzyıl başında Luthercilik, Kutsal Kitab'a dayanan bir uyanışa dayanan ve hem dış hem de iç misyonların gelişmesiyle belirginleşen bir canlanma gösterdi. 1923'te Eisenach'ta I. Lutherçi Dünya Konferansı toplandı. 1947'de Lund'da Lutherçi Dünya Federasyonu kuruldu³⁶. Luteran Kiliseler genel olarak Almanya, ABD ve İskandinav ülkelerinde yayılmışlardır. Bu kiliseler Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmışlarsa da Ameika Birleşik Devletleri ve bazı Alman kiliseleri dışında piskoposlar, kilisenin yapısındaki bazı düzenlemeler, evharistiya ve kilise yılı gibi bazı özellikleri devam ettirmişlerdir. Kilise dili daima milli dildir. Vaazlarda en önemli husus Kutsal Kitap'tan seçilmiş kısımların açıklamasıdır. İbadetin büyük bir bölümünü vaazlar oluşturur. Diğer bölüm ise dualar, Kutsal Kitap'tan okumalar vb. Hususlardır. Üç sakrament vardır. Vaftiz, Günah İtirafı ve Evharistiyadır. Konfirmasyon, çocuk önceden yetiştirildikten sonra, 14 yaşında yapılır. Bu kiliselerin dünyada 100 milyon civarında mensubu bulunmaktadır³⁷.

b) Anglikan Kilisesi

XVI. yüzyılda, Reform hareketinden sonra İngiltere'de ortaya çıkmış bir hıristiyan mezhebidir. Protestanlığın İngiltere'ye mahsus bir şeklidir. Anglikanlar, Papa'nın otaritesini reddederler. XVI. yüzyıldan beri Latince yerine İngilizce'yi kullanırlar; Kutsal Kitab'ı İngilizce olarak taraftarlarına sunarlar. Anglikan Kilisesi'nin başı kral ve kraliçedir. Bu kilise devletin kilisesidir ve devlet tarafından korunup desteklenir. Kiliselerdeki ayin ve törenlerde millilik esastır. Resmî Anglikanizm, Kalvinizmle Katolik dogma arasında bir uzlaşma ve uyuşma sağlar. XVIII. yüzyıldan itibaren Anglika-

36 Büyük Larousse, XV,7582.

37 Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1993., s. 288.

nizm Amerika, Kanada, Hindistan, Avusturya, Yeni Zelanda, Afrika vb. yerlere yayılmıştır. Bu kiliselerin çoğu bağımsızdır, fakat ana Kilise ile aynı inanç, aynı merasim, âyin ve törenleri paylaşırlar. II. Vatikan Konsili'nden (1962-1965) beri Katoliklikle Anglikanizm arasında anlaşma zemini aranmaktadır. Mensupları 30 milyon civarındadır³⁸.

c) Evanjelik Kiliseler

Evanjelik terimi 1817'de Friedrich Wilhelm III tarafından Prusya'da zorla kabul ettirilen Lutherci Protestan Birliği'ni belirtmek için kullanılmaktadır. Fransızca konuşan ülkeler dışındaki Reform kiliseleri kendilerine protestan'dan çok "evanjelik" adını vermişlerdir. 13 Temmuz 1948'de Eisenach'ta 28 Protestan Kilisesi'nin birleşmesiyle Evangelisch Kirche in Deutschland (EKD) oluşturulmuştur. EKD bir federasyon değil, kiliselerin dinsel hayatını kolaylaştırmayı amaçlayan bir kiliseler birliğidir. Gençlerin, hastaların ve yaşlıların sorunlarını çözmek için çaba harcamaktadır. Kiliselerin dünya üzerindeki görevlerinin bilincine sahip olmaları için katkıda ulunur. Tam anlamıyla dinsel bir işlevi yoktur. Bütün hıristiyan kiliselerinin birleştirilmesi düşünce ve hareketinde önemli bir yeri vardır. Kilise vergisi sayesinde güçlü imkanlara sahip olan EKD'nin çok sağlam bir yapısı vardır. Merkezi Hannover'dedir. Birçok hastaneyi, çeşitli araştırma ve eğitim enstitülerini, özellikle de evangelisch akademien'idenetim altında bulundurmaktadır. Görevi kiliseler arasındaki dinsel ilişkilerin düzeltilmesine katkıda bulunmak olduğuna inanmaktadır³⁹.

d) Methodist Kilise

XVIII. yüzyılda Protestan ilahiyatçı John Wesley'in (öl. 1791) öğretileri neticesinde ortaya çıkmış mezhep mensuplarıdır. Dua ve oruçlarında yeni bir yol tutmaları, Oxford hapishanesindeki tutukluları düzenli olarak ziyaret etmeleri, yoksul çocukların eğitim ve öğretimlerini üstlenmeleri, dini günlerde ve benzeri şeylerde metodik bir düzen takip etmelerinden dolayı "Methodistler" diye adlandırıldılar. Amerika'da bir metodist piskoposluk kuruldu. Metodistler aktif, küçük bir grup olarak başladılar, fakat devamlı art-

38 Tümer- Küçük, a.g.e. s. 287-288.

39 Büyük Larousse, VIII, 3904.

tilar. İngiltere’de Metodistler arasında bölünmeler ve farklılaşmalar oldu. Bugün dünyada metodistlerin toplam sayısı 25-30 milyon kadardır⁴⁰.

e) Baptist Kilise

Hollanda’da doğmuş bir Protestan mezheptir. 25-30 milyon mensubu vardır. Bu mezhep, eski Anabaptistlerle İngiliz Kongregasyonalistlerinin inançlarının bir karışımından ibarettir. Baptizm, vaftizde vücudun suya tamamen batırılmasına dayanan, bunu kişinin İsa’ya kendi iradesiyle imanının kesin bir sembolü olarak gören ve dolayısıyla sadece yetişkinlere bu işin uygulanabileceğini kabul eden bir gruptur. Bunlara göre komünyon bir hatıra işlemidir. İstenen kesin ve açık bir ikrardır⁴¹.

f) İtirafçı Kilise

Nazizmin yükselişi ve Alman Kilisesi içindeki etkisi karşısında hıristiyan toplumunu kendi bütünlüğü içinde tutma gayesine yönelik olarak reformcuların çizgisinde 1933-1934 yıllarında Kilise’de Alman Protestanlar Grubu oluşturulmuştur. Bu grup Almanya’da tek yasal Protestan Kilisesi olarak düşünülmüştür. Savaş öncesi ve esnasında Hitler rejimine karşı politik bir direniş içerisinde olmuştur. İtirafçı Kilise’ye özgü bir formasyon semineri düzenleyen Dietrich Bonhoeffer şöyle bir deklarasyonda bulunmuştur: “İtirafçı Kilise’den ayrılan kimse kurtuluştan da ayrılmış olur”⁴².

g) Elektronik Kilise

Amerikan fundamentalist hareketinden çıkmıştır. Bu Kilise, televâizler tarafından temsil edilmişlerdir. Parasal dolandırıcılıklarıyla veya özel hayatlarına ait edepsizce tavırlarıyla ortaya çıkmış skandallara rağmen inkar edilmez bir başarı elde etmişler ve Amerika’da son yıllarda büyük bir kültürel olgu meydana getirmişlerdir. Binden fazla radyo istasyonu ve ikiyüzden fazla televizyon kanalı gibi çok büyük vasıtalar ve kalabalık teleinciler sayesinde akla hayale gelmedik şovlarını geniş kitlelere ulaştırmaya çalışırlar. Jerry Falwell ve Robert Schuller gibi bazıları ultramuhavazakar bir Protestanlık yaymaya ve politik yöneticilerle sıkı ilişkiler kurmaya

40 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 293-294.

41 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 290.

42 Klauspeter Blaser, “Eglise Confessante”, Encyclopedie du Protestantisme, Directeur d’edition Pirre Gidel, Edition du Cerf, Paris 1995, s. 500.

çalışmışlardır. Jimmy Swaggart, Jiın Bakker veya Oral Roberts gibi daha heyecanlı olanlar ise, kendilerinin dışındakileri kendi çizgilerine çekmek için mücadele ederler. Kitab-ı Mukaddes'in literal okunuşuna, ailevi değerlere ve hıristiyan Amerika'nın dünyadaki mesihî rolüne bağlılıklarıyla tebarüz etmişlerdir⁴³.

h) Görünmez Kilise

Görünmez Kilise nosyonuna verilen önem Luther ile XVI. yüzyılın diğer reformcuları arasında farklılıklar arzeder. Görünmez biçimde olan ancak iman bakımından mevcut olan Kilisenin dağıntık durumda olan üyelerinin sayımını yapmak mümkün değildir. Görünmez Kilise anlayışına göre önemli olan cismânî ve dışarıya aksettirilen hıristiyanlık değil, manevî ve insanın ruhunda hissettiği hıristiyanlıktır. Görünen kilise, gerçek kiliseye götürmek için bir vasıta. Hiçbir kuruluşun gerçek kilise olduğu söylenemez, ancak her kurum, sağlam bir doktrine reforme olmak ve kardeşçe yaşamak şartıyla oraya ulaşabilir. Esasında Görünen Kilise ve Görünmeyen Kilise gibi birbirine karşı iki Kilise yoktur. Görünen Kilise, Mesih'te birliğe götüren gerçek yani Görünmez Kilise'ye ulaşma vasıtasıdır⁴⁴. Bu bağlamda reformcular "Görünmez Kilise"nin insanî pratiklere bağlı olmadığını, özgürlüğü ve Tanrı aşkını muhafaza ettiğini belirtirler. Buna göre Kilise'nin şefi İsa-Mesih'tir ve kesin sınırları yoktur. Mahallî veya nasyonel bir kilisenin hiç üyesi bile olmayabilir, önemli olan İncil'e bağlı olarak yaşamaktır⁴⁵.

i) Özgür Kiliseler

Bu kiliseler XIX. yüzyılın başında Uyanış çağında doğan ve geleneksel luthercilerden veya Reforme Kiliseler'den ayrılmış ayrı görüşte olan evanjelik cemaatler olarak isimlendirilmişlerdir. Francofon Protestanlık bölgesinde bu isim özellikle presbyterosynodal organizasyona ait Reforme Kiliseler için kullanılmıştır. Bu tür Kiliseler daha çok Fransa, Cenevre, Neuchâtel ve Vaud'un cantonunda bulunmaktadır. Bu kiliseler son elli yıl boyunca milli Kilise'yle birleşmiş ve Devlet'e karşı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir⁴⁶.

43 Isabelle Graessle, "Eglise Electronique", EP, s. 500-501.

44 Claude Bridel, "Eglise Invisible", EP, s. 501.

45 Claudette Marquet, a.g.e., s., 113-115.

46 Claude Bridel, "Eglises Libres", EP, s. 503.

h) Reforme Edilmiş Kiliseler

Batı Avrupa, İskoçya ve ABD'de 47 milyonu geçen mensubu bulunan ve Presbyteryen tarzda ihtiyar meclisleriyle yönetilen 140 müstakil kiliseden oluşan topluluk. Bu kiliseler, demokratik yollarla seçilmiş meclis ve komitelerce idare olunur. Papaz yoktur; servislere "pastör" denilen kişiler tarafından nezaret edilir. İbadet yerleri son derece sade olup burada dua, Kutsal Kitap okuması, vaaz ve ilahi işleri yürütülür. Katolik devreden kalma bazı kilise bölmelerinde şimdi sadece bisikletler parkedilmektedir. Bu kiliselerde resim, heykel vb. bulunmaz. Sakramentler ikidir: Vaftiz (bir itaat davranışı olarak), Evharistiya komünyonu (bir hatıra yemeği olarak). Müstakil cemaatlarıyla kongragasyonalistler (İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da 6-7 milyon) ve Methodistler, Reforme Edilmiş Kiliselere pek yakındırlar⁴⁷.

j- Presbiteryenler

Piskoposluğu reddeden, "İhtiyar Meclisi" tarafından yönetilen Calvinist sistem protestanlarının yer aldığı Reforme Kilise mensuplarına verilen adıdır. Onlar Presbiteryanizm'in havariler tarafından vaaz edilmiş bir sistem olduğunu kabul ederler. Modern Presbiteryen Kilisesi Reform'dan etkilenmiş ve dini muhtariyet kazanmıştır. Bu hareket İsviçre'li (U. Zwingli (1484-1531) tarafından ortaya atılmış, Fransız Calvin (1509-1564) tarafından da geliştirilmiş ve 1572 yılında Kraliçe Elizabet devrinde İngiltere'ye girmiş ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu Kilise "presbiter" diye adlandırılan "yaşlılar, kıdemliler" tarafından yönetildiği için bu ismi almıştır. Presbiteryenlerin temel doktrinleri 1643-1644 yılları arasında İngiltere'de "Westminster Assamblesi" tarafından tesbit edilmiş, "Westminster İman İkrarı"nda açıklanmıştır. Bu presbiteryen kiliselerinde dogmalar konusunda ihtilaflar bulunmasına rağmen, ayin ve törenlerdeki kolaylık ve sadelik hepsinde aynıdır. Mabetleri ve ibadetleri gizli bir şekildedir. Kitab-ı Mukaddes'ten alınmaktadır. Tanrı'ya dua ve ibadetleri gizli bir şekildedir. Zühde ve riyazete önem verirler. İlk kiliseleri ve ilk hıristiyanları taklit etmeye çalışırlar⁴⁸.

47 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 288-289.

48 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 189-290.

k) Siyah Kilise (Afro-Amerikan)

Başlangıçta bu kilise için çoğul olarak Siyah Kiliseler ismi kullanılmasına rağmen, bugünkü Beyaz Kiliseler'den ayrılarak ya da onların yanında doğduğunu hatırlatmak için günümüzde tekil olarak Siyah Kilise ismi kullanılmaktadır. Tarihî ve kültürel olarak Siyah Kilise 1619'dan beri Birleşik Devletler'de yerleşmeye zorlanmış siyah halkın tarihine bağlıdır. Siyahlar XVIII. yüzyıldan itibaren toplu olarak eşlik ve özgürlük kavramlarına vurgu yapan Baptistler ve Methodistlerin etkisi altına girmişlerdir. İlk Siyah Baptist Kilise 1773-1775 yılları arasında Güney Carolin'de kurulmuştur. Daha sonra Kuzey'de de yayılan ilk siyah bağımsız kiliseler köleliğin kaldırılmasında belirgin bir rol oynamışlardır⁴⁹.

Siyah Kilise'nin açık bir teoloji formülü yoktur. Kutsal Kitab'ın açıklamasını dînî ve laik kültür içinde bulduğunu kabul ederler. İman itirafları şu cümleyle özetlenebilir: "Tanrı yoktan varetmeye, yok yerden bir çıkış yolu açmaya muktedirdir". Siyah toplum Mısır'daki köle İbrânî toplumuna benzetilir. Siyah Kilise özellikle Kutsal Ruh'un ilhamı altında açıklama özgürlüğü ile karakterize edilmişlerdir. Protestan papazı onlara göre sadece toplumun sorumlusu değil, aynı zamanda sosyal ve politik alanda da bir idarecidir. Ancak Siyah Kiliselerin kırk yıldan bu yana etkinlikleri biraz zayımlamıştır, zira siyahlar gerek özgürlükler ve gerekse kimliklerinin tanınması konusunda büyük mesafe katetmişlerdir⁵⁰.

l) Birleşik Kiliseler

Lutherci ve Reforme Kiliseler yanında Birleşik Kiliseler de Almanya'da Protestan Kilisesi (l'Évangélique Kirche in Deutschland -EKD-) içinde bir araya gelmiş üç protestan isimden biridir. Bugün EKD'ye üye 24 kiliseden 12'si Birleşik Kiliseler ismini taşır (Berlin-Brandebourg, Pomeraine, Görlitz, Westphalie, Rhénanie, Saxe Provinciale, Anhalt, Kurhessen-Waldeck, Hesse-Nassau, Bade, Palatinat, Breme). Hukukî açıdan bakıldığında idârî birlik ve mezhepsel birlik arasını ayırmak gerekir. İdârî olarak amaç, Kilise görevlileri ve üyeleri arasındaki her farkı ortadan kaldırmaktır. Mezhepsel olarak ise herkes kendi inançlarını muhafaza eder. Bugün Birleşik Kilise

49 Serge Molla, "Eglise Noire (afro-américaine)", EP, s. 505.

50 Serge Molla, a.g.e., s. 505.

denince, Protestan kamptan çıkmış diğer Kiliseler Birliklerine de işaret edebilir. Birleşik Devletlerde ve Güney Hindistanda farklı isimlerle oluşmuş birçok Kilise de Birleşik Protestan Kiliselerden sayılmaktadır⁵¹.

m) Vaud Kilisesi

Vaud, İsviçre Konfederasyonu'nda bir kanton bölgedir ve Fransızca konuşan nüfusun 3/4 ü protestandır. Bu bölge sonraları Savoie ve Bern arasında bir çekişme konusu durumuna geldiyse de 1536'da Bern kazandı. Vaud bölgesine Reform'u Bernliler soktular. 1803'te Vaud'un bağımsızlığı kabul edildi. Bu bağımsızlık Viyana Kongresin'nde onaylandı (1815). 1831 Anayasası ile liberal reformlar getirildi ve bu anayasa birkaç kez değişikliğe uğratıldı. 1965'te Vaudlular ezici bir çoğunlukla Ulusal Vaud Kilisesi ve XIX. yüzyılda meydana gelen bir bölünmeden doğan Serbest Kilise'nin birleşmesini kararlaştırdılar. Bunun üzerine Vaud Protestanlığı "Vaud Kantonu Protestan Kilisesi" adıyla birleşti⁵². 1979'dan itibaren Vaud Kilisesi ve İtalyan metodistleri tek bir synodda bütünleşme kararına vardılar. 1990'da ise Vaud ve Metodist Kiliseler Birliği ile İtalya Baptist Kiliseleri karşılıklı olarak birbirlerini tanıma şartıyla bir mecliste toplandılar⁵³.

IV. PROTESTANLIK'TA DİN ANLAYIŞI

Protestan anlayışa göre din, Tanrı'nın kurtarıcı aşkı adına beşerî varlıkları köleleştirmek isteyen her türlü âmil karşısında direnen bir protestodur. Din'e farklı bir tarif getirdiği gibi Din'i oluşturan kutsallar konusunda da farklı açıklamalarda bulunur. Bunlara kısaca birkaç örnek verelim:

2- TANRI

Başlangıçtan beri Hıristiyanlık tarihinde iki temayül arasında bir çatışma göze çarpar:

Bunlardan birincisi Tanrı'nın muayyen yerlerde bulunduğu hususudur. Buna göre "Yer" terimini geniş manasıyla anlamak gerekir: Sunaklar, hac mekanları, Kilise, Papalık, konsiller, sinodlar, piskoposluklar gibi kurumlar; Kutsal Kitap, doktrinal tanımlar ve Kilise'ye ait iman itirafları gibi metinler, ritler ve sakramentler gibi törenler, ermişlerden kalma kutsal eşya-

51 Jean-Marc Tetaz, "Eglises Unies", EP, s.507.

52 Büyük Larousse, XXIII, s. 12122.

53 Ermanno Gerni, "Eglise Vaudois", EP, s.507-508.

lar ve ikonlar. Bu gibi kutsal yerlerde ve kutsal kurum ve eşyaların bulunduğu mekanlarda mü'minin Tanrı'nın bizâtihi varlığı ile karşılaştığına ve insanların buralarda kutsallıkla yüzyüze ve irtibat halinde bulduklarına inanılmaktadır. Tanrı'nın yer, zaman ve eşya ile sürekli ilişki içerisinde olduğu te'yid edilir. Bunlar vasıtasıyla O, hıristiyan mü'min için somut bir şekil alır, ona yaklaşır ve onu ziyaret eder. Neredeyse bu mekanlarda Tanrı'nın mü'min ile enkarne olduğu söylenir. Bu birincisi sakramental ve sacerdotal temayül olarak nitelendirilebilir. Sakrament, Tanrı'nın hazır bulunuşunu sağlama, sacerdoce da onunla iletişim kurma fonksiyonuna sahiptir.

İkinci temayül ise, aksine ikonoklast bir karaktere sahiptir. ikonoklazm, ikonları kırmak, heykelleri yaralamak veya kutsal resimleri yırtmak anlamına gelir. Bu terim anlam genişlemesine uğrayarak sonraları her türlü fiğür faaliyetini reddetme ve Tanrı'ya mekan atfetmeye karşı çıkma manasında kullanılmaya başlanır. Buna göre kutsal olan tek varlık Tanrı'dır. O kutsallığı tekelinde bulundurur. Tanrı her zaman son derece özgürdür. O maddî olmaktan ve mekandan münezzehtir. O insana istediği zaman ve istediği surette gelir.

Görüldüğü gibi bir yandan Tanrı'nın maddî varlığının bazı yerlerde bulunuşu üzerinde ısrar edilirken, diğer yandan O'nun, insanın dokunabildiği, hayal edebildiği ve düşündüğü herşeyin ötesinde bulunduğuna inanılmaktadır. Bu iki temayülden birincisi daha ziyade Katolik anlayışa, ikincisi ise Protestan anlayışa tekabül eder⁵⁴.

Protestanlar hıristiyanların tanrısının ilkin kaprisli hükümdarların tasvirlerinde Kadir-i Mutlak bir Tanrı olmadığını farketmişlerdir. O, günahkârı hesaba çekerek cezalandıran, yaratıklarının sapıklıkları yüzünden dayanılmaz şekilde rahatsız olan bir Tanrı olarak tanınmış değildir. Filozoflar tarafından "her şeyin sebebi ve illeti, evrenin bağlantısı ezeli-ebedî bir prensip" olarak tarif edilen Tanrı ile O'nun ortak bir yanı yoktur. Kutsal Kitap metinlerinde bu tür tanrı anlayışlarının bulunmamasını kendileri için delil kabul ederler. Kutsal Kitap Tanrısı insanlarla ilişki kurmayı ve onlara yakın-

54 André Gounelle, a.g.e., s. 32-34.

laşmayı hedefler. Öyle ki, insanlar göklere merdiven dayayarak değil, yüksek nitelikli davranışlarla O'na ulaşırlar.

Protestanlar İbranilerin seçilmiş toplum anlayışını da irdelerler. Tanrı için büyük Mısır milletinin aleyhine, değersiz bir İbrani topluluğunun yanında yer almıştır? Eski Ahid boyunca bu tür bir Tanrı anlayışı göze çarpmaktadır. Tanrı nötr değildir, genellikle en fakir, en zayıf, değeri bilinmemiş ve dışlanmış kişi ya da grupların tarafını tutar. Tanrı'yı böyle bir tarafgirlik özelliğine tâbî tutmayı protestanlar çok şaşırtıcı ve inciltici bulur. Eski Ahid Tanrı'sının Ortadoğu'nun karanlık bir toplumuyla sürekli sıkı fıkı olması ve başka toplumların tanrısı olmaması düşüncesini skandal olarak değerlendirir. Protestanlığa göre İbrahim'in, İshak'ın, Ya'kub'un ve İsa-Masih'in Tanrısı insanlığı tüm ölümlü köleliklerden kurtarmak için tüm insanlarla objektif ve somut bir ilişki içerisine girer. Tanrı'nın Krallığı diye isimlendirilen başka bir dünyanın habercisi, yüksek nitelikli ve özgür insan varlığının geleceği İsa-Masih şeklinde görünür. Tanrı'nın Krallığı'ndan maksat ise barış, adalet ve sevgi dünyasıdır⁵⁵.

2- İMAN İTİRAFI

Protestan imanının açıklanmasında güçlü bir kişisel görünüm bulunmaktadır. İnsanın bir Kilise yetkilisinden veya herhangi bir doktrin adamından yardım almadan kendi gayretiyle sorumluluk yüklenmeye yetenekli olduğunu belirtir. Protestanlık'ta önemli olan başkaları tarafından yazılan ve tasarlanan bir kateşizmi ezberlemek değil, hayatın anlamını ve bütün insanlık için olan umudu dile getirmektir. Bu, Reform'un tarihi boyunca sıralanan "iman itirafı" metinlerinin bolluğunu ortaya koyar. Kelimelerle yetinmeksizin tüm Kilise'yi Tanrı adına reforme etmek hedeflenir. Protestanlık İncil'in şahsiliği konusunda ısrar eder. Dış faktörlerin etkisinde kalmaksızın Pazar ibadetine gitmek, mabedde evlenmek, çocuklarını vaftiz etmek, İncil'den doğan bir ahlakı muhafaza etmek bir kişinin Tanrı'ya çağırın başka bir kişi ile esrarengiz bir karşılaşmasının sonucu değildir. Protestan için kurtulmak, özgürlüğe kavuşmak ve insanlar için mümkün olan bir gelecek teminatı sağlamak bir Kilise'ye bağlılık, iyi ameller ve iyi niyetler ile değil, sadece Tanrı aşkı ile gerçekleşir⁵⁶.

55 Claudette Marquet, a.g.e., s. 104-107.

56 Claudette Marquet, Le Protestantisme, Paris 1977, s. 101-103.

Protestanlık'ta iman aklın karşısı değildir. "Tanrı" teriminin saygısızca kullanımlarını engellemek ve kendi anlatımının kritiğini yapmak için iman aklın ihtiyacı vardır. "Tanrı'nın adını boş yere ağzınıza almayınız"⁵⁷ sözünü protestanlar önemser. Protestanlık eleştirel kötü aklın saldırılarına ve akıldışı surlara karşı savunmaların yapılacağı bir hareket değil, Tanrı'nın bilgeliğinin İsa-Mesih'e vahyedildiği inancı vasıtasıyla belirginleşmiş bir ruh halidir. İsa-Mesih ise bu vahiyle insan aklını ve onu tehdit eden sapkınlıkların sebebini aydınlatmıştır⁵⁸.

Protestan anlayışa göre Tanrı'nın adaleti sadece imanla bilinir. Bunun için iman bir güvendir. O. cezalandırdığı zaman bile Tanrı'ya hak verir. Böylece Tanrı'ya hak vererek hıristiyan onun gibi davranır ve günahlarından sıyrılır. İman insanın kendi eseri değil, Tanrı'nın bir ihsanı⁵⁹ ve geçerli olan bir inayettir. Tanrı'nın adaletini sadece iman tanır. Bunun için iman bir güvendir⁶⁰.

3- KÜTSAL KİTAP

Protestanlık'ta gerek inanç bağlamında ve gerekse dinî bir faaliyet olarak en çok önem verilen hususlardan biri belki de ilki, inananlara bazen de hıristiyanların dışında olan insanlara Kutsal Kitap dağıtmak, okumasını öğretmek ve okuması için gerekli imkanları temin etmektir. Protestan bilginlerden Michelet'in "okul, Reform'un birinci belki de en büyük kelimesidir. Protestan anlayışta okumaya çok önem verilir ve din bütünüyle Kutsal Kitap okumaya dayanır" sözü bunun önemini dile getirir. Péguy ise şöyle der: "Katolik, büyük babasından itibaren okuyan bir adamdır, protestan üçyüz seneden beri, yahudi ise ikibin seneden beri okuyan bir adamdır..."

Protestan bir çeşit Kutsal Kitap pratisyenidir. Reformcular Kutsal Kitap tanıklığına engel olacak şeyleri ortadan kaldıran bir "temizlik girişimi"nde bulundular. Yüzyıllar boyunca önerilmiş olan yorumlar kilise hiyerarşisi tarafından resmîleştirilmiş, papa ve konsiller vasıtasıyla geçici, değişebilir, insana ait kutsal olmayan yorumlar kullanılmıştır. Protestanlar referansla-

57 ?????

58 Eric Fuchs, L'Ethique Protestant (Histoire et Enjeux), Paris 1990, s. 86.

59 Albert M. Besnard, Olivier Clément, Roger Mehl, Hıristiyan İlahiyatı, Çev. Mehmet Aydın, Konya 1983, s. 95-96.

60 Mehmet Aydın, Din Fenomeni, Konya 1993, s. 248.

rını yalnızca Kutsal Kitap ile sınırlı kılarlar. Kutsal Kitap yorumcuları hayatlarını onları anlamaya çalışmakla geçirmişlerdir. Protestanlığa göre Kutsal Kitap tamamen Tanrı'nın kendi isteklerini yazdırdığı sözlerinden derlemelerdir. Tanrı, Kelam'ını insan olan şahitler arasında açıklamıştır. İlk hıristiyan cemaatlerinden oluşan toplum Tanrı ile karşılaşmış ve onunla ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu yolla Kutsal Kitap'ın muhtevasını gelecek nesillere taşımışlardır. Kutsal Kitap kıssaları iman itirafının niteliklerini ihtiva etmektedir. Protestanlar Pavlus'un "iman zekası" diye adlandırdığı Kutsal Kitap'ın akıllıca okunması üzerinde ısrar ederler. Reform'dan günümüze aralıksız bir şekilde onu anlamak için gayret etmektedirler. Yorumculardan bazıları melekler ve diğer semavî şahsiyetler, tabiat kanunlarını altüst eden mucizeler gibi mitolojik görünüşleri rölativize etmişlerdir. Bir çağa ve bir medeniyete özgü karakteristikleri ortaya çıkarmışlardır. İç çelişkilerin altını çizdiler ve bütün metinlerin eşit özgünlükte olmadığını ileri sürdüler. Örneğin Luther, Ya'kub'un Mektubu'nu "önemsiz bir mektup" olarak değerlendirdi ve reddeder. Ona göre Vahiy de kutsal Kitap külliyatı içine çok geç girmiştir. Kutsal Kitap ile ilgili bu özgür ve ciddi analiz, Pavlus'un bir hıristiyan için çok duygusal ve önemli olan sözlerinin kendi zamanı, eğitimi ve kendi imanıyla ilgili duruma bağlı olduğunu ifade eder. İlk reformcular için Kutsal Kitap ancak bu sahada yetişmiş bir insanın yardımıyla güncelleştirilmiş ve yorumlanmıştır ve toplumlara yön veren bir kılavuzdur. Pastör her şeyden önce bir "Kelam görevlisi" yani bir Kutsal Kitap "hizmetçisi"dir ki, o kendi toplumu içinde ve Kutsal Ruh'un inayetiyle inanılması gereken şeyi hatırlatmakla değil, mümkün ve kabul edilebilir yorumları telkin etmekle görevlidir. Protestanlara göre Tanrı, Kutsal Kitap'ı anlaması için okuyucuyu kendi Ruh'uyla destekler. Onlara göre hiçbir yorum değişmez ve dokunulmaz değildir⁶¹.

Jean Calvin'in Kutsal Kitapla ilgili düşüncesini şu cümlelerle özetlemek mümkündür: "Eğer yaratıcımız hakkındaki anlayışımız ve bilgimizi arttırmak istiyorsak Tanrı Sözü'nü okumalıyız. Eğer Kutsal Yazılar'dan öğrenmezsek, doğru öğreti konusunda hiçbir şey öğrenemeyiz. Eğer Tanrı'nın Sözü'nü bilmiyorsak Tanrı'yı tanıma amacımıza hiçbir zaman ulaşamaya-

61 Claudette Marquet, a.g.e., s., 108-111.

çağız. İnanlılar Kutsal Yazılar'ın cennetten geldiğini kesinlikle bilmelidir. Kutsal yazılar'ın tüm önemini Kilise'nin yetkisine borçlu olduğunu söylemek ciddi bir hatadır. Zira Kutsal Yazılar, Kilise kurulmadan çok daha önce yetki sahibiydi. Sadece mantık yoluyla insanları Kutsal Yazılar'a inanmaya teşvik etmeye çalışmak faydasızdır. Dinleyiciyi bunları kabul etmeye ikna etmiş olsanız bile kişi sadece bunları akıyla kabul etmiş olacaktır. Mantık, tanrısallık için gerekli olan sağlam imanı oluşturamaz. Tanrı'yı tanımının tek yolu, Kutsal yazılar'da kendisi hakkında söyledikleri aracılığıdır. Aynı şekilde Tanrı'nın Kutsal Yazıları insanların kalbinde sadece Kutsal Ruh tanıklık ettiğinde kabul edilecektir. Kutsal Yazılar kendi kendilerinin kanıtıdır. Onların gerçekliği konusunda bizlere Kutsal Ruh tanıklık eder. Bundan daha yüce tanıklık olamaz. Sahip oldukları yücelikten ötürü Kutsal Yazılar, ona saygı duymamızı buyurur ancak bizler Ruh tarafından öğretilene dek bunun bizim için hiçbir gerçek anlamı olmaz. İnsanların Kutsal Yazılar'ı bırakıp yeni ilhamlar aramaları Tanrı'nın isteğine aykırıdır"⁶².

Bütün bunlara rağmen Reform'un yine de bir Kutsal Kitap putperestliği olmadığı belirtilmektedir. Luther; Kutsal Kitab'a otoritesini verenin, sadece muhtevası olduğunu sürekli tekrar etmiştir. Ona göre Kutsal Kitap İsa'yı taşıdığı ölçüde Tanrı kelmamıdır. Rasyonalizm ve modernizm döneminde Reform'a, hür araştırma prensibi ilave edilmiştir. Artık bununla her Protestan, istediği gibi İncil bilgisine bağlı olarak Kutsal Kitab'ı yorumlayabilecekti. Neticede her protestan, elinde İncil olan bir rahip gibi olacaktı. Fakat Reform, hür araştırma prensibi ile dahil edilen bu ferdiyetçiliği ve subjektivizmi kabul etmemiştir. Onlara göre Kutsal Kitap Kilise'ye ve mü'minlere verilmiştir. Böylece bu kitap Kilise'de okunmalı ve orada açıklanmalıdır. Reformistlere göre Kilise, Kutsal Kitab'a değil, Kutsal Kitap Kilise'ye sahiptir. Böylece Kutsal Kitap Kilise'ye hükmeder. Kutsal Kitap, Kilise'nin sahip olacağı inayet vasıtalarından biri olacağına, Kilise Kutsal Kitab'a boyun eğmelidir ve onun tenkidini kabul etmelidir⁶³. Sadece günahın tahrip ettiği şeyi ilahî inayet onarabilir. Haç'ta ve İsa'nın dirilmesinde kendini gös-

62 John Calvin, Kutsal Kitap Hıristiyanlığı, Çev. Baturalp Bal, İstanbul 1999, s. 15-19.

63 Mehmet Aydın, Din Fenomeni, s. 255-256.

teren sadece bu ilâhî inayettir. Luther'e göre insan, ancak imanda tasarlanan ilâhî inayetle kurtulabilir⁶⁴.

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar geçen sürede Protestan teologlar Kutsal Kitab'ın ilham sonucu kalemealındığı görüşünü kesin olarak kabul ettilerse de XIX. yüzyıldan itibaren liberal protestanlar Kutsal Kitab'ın ilahi ilhamla yazıldığı görüşünü reddetmişlerdir. Onlara göre Kitab-ı Mukaddes yalnızca yazarların dinî şevklerini yansıtmaktadır. Muhafazakar protestanlar ise, Kitab-ı Mukaddes'in Tanrı'nın insana verdiği tek araç olduğu fikrini sürdürdüler. Fakat onlara göre sadece yazarlar ilham altındaydılar, yoksa onların yazıları ilham edilmiş değildir; zira Kitab-ı Mukaddes'te insanî hatalar mevcuttur. XX. yüzyılda bazı fundemantalist mezhepler hâic, Kitab-ı Mukaddes'in yanılmaz olduğu inancı genelde terkedilmiştir⁶⁵.

4- KİLİSE

Protestan anlayışa göre Kilise, Kutsal Kitab'ın toplumsal okunuşu etrafında oluşmuştur. "Protestan okumayı ve anlamayı sever" sözü, "toparlayıcı" bir sözdür. Kilise'nin ibrance ve grekçe orijinleri "çağırma" fiilini tedâî ettirir. İnananlar toplumu, Tanrı tarafından toplanmaya çağırılmış bir meclistir. Bu toplum kutsal, ebedî ve değişmez bir kurum değil, ancak Tanrı tarafından yüksek sesle çağrılan kadın ve erkeklerden oluşan küçük bir topluluktur. Protestanlığa göre Kilise ne bir hiyerarşiyi, ne inanılması gereken bir sırrı ve ne de yüceltilmesi gereken bir kurumu çağırıştırır. İki veya üç meclis olduğu zaman orada Kilise meydana gelir. Kilise'de sır ve kutsallık yoktur. Protestan anlayışta Kilise: "İçinde Kutsal Kitab'a uygun olarak Kelam'ın öğretildiği ve sakramentlerin kutlandığı yerdir" diye tarif edilir. Kilise kutsal lutuf kanalı değildir. O sakramentler vermez, sadece onları kutlar. Günahları affetme uygulaması yapmaz. Hiçbir durumda Tanrı'nın vekili olarak takdim edilemez. Onun şefi Mesih'in bizzat kendisidir. Kilise'nin ilk misyonu İsa'nın hayatı, ölümü ve dirilişi gibi geçmiş bir olayın şahidi olmak ve barışçıl bir dünyada herkesin İsa-Mesih ile birleşeceği yeni bir zamanı ilan etmektir. Protestan, sadece kendinden bahseden ve ancak kendi cemaatinin iyiliği için çalışan bir Kilise anlayışını kabul etmez.

64 Aydın, Din Fenomeni, s. 257.

65 Mehmet Aydın, DIA, 17,341.

Kilise herşeyden önce başkalarının ve özellikle de kendi umudunu paylaşanların hizmetindedir. Kilise “hizmetçi ve fakir Kilise” sözü ile nitelendirilebilir. Kilise İncil’in iyilikseverlik anlayışını fiiliyata geçirmelidir. Zira İncil, fakirlerle, kölelerle, mazlumlarla ve hayata güvenmiş olanlarla dayanışma içinde olmayı hedefler⁶⁶. Protestanlık’ta bu şartlar içinde yaşayan insanların durumlarına aldırmayan bir kilise, vefasız bir kilise olarak kabul edilir. Kilise’nin yalnızca geniş bir müesseseden ibaret kalması yanlış görülür. Protestanlık dışında kilise faaliyetlerinin gönülden duyulan Tanrı çağrısının sonucu olmadığı belirtilir. Kilise Tanrı’nın şahidi ve insanların hizmetçisi olarak kabul edilmelidir. Orada Kutsal Kitap okunuşu devamlı hale getirilmeli ve güncelleştirilmelidir. Çok sade bir şekilde tanımlanan Kilise spesifik ve ağır bir organizasyonu gerektirmez. Kilise üyelerinden her biri kendisini orada rahatta hissetmeli, duygu ve düşüncelerini dile getirmelidir. Kilise’nin sorumluluklarına işaret etmeli, yetersizlikleri üzerine dikkat çekmeli, yanlışlıklarını tenkit etmeli, yeni hareket yolları önermelidir. Faaliyetleri yürütebilmek için basit bir yapı yeterlidir. Reform anlayışında “hikmet-i hükümet” prensibi gibi bir “hikmet-i Kilise” prensibi yoktur. Kişiler Kilise için değil, Kilise kişiler içindir. “Kilise yararına” diye bir anlayış yoktur. Aforoz uygulamasına yer verilmez. İnananların hangi sebeple olursa olsun toplumdan dışlanması ve Kilise tarafından tek tip bir yönetim altında toplanması kabul edilmez. Kurtuluş sadece Kilise’de değildir. Kilise dışında da Kurtuluş mümkündür. Kilise sadece görünen bir müesseseden ve İsa-Mesih’in Kurtarıcı olduğunu itiraf edenlerin bir araya gelmesinden ibaret değildir. Müessese olarak Kilise Tanrı’nın Kilisesi’nin sadece bir parçasıdır. Bu bağlamda reformcular insanî pratiklere bağlı olmayan, özgürlüğü ve Tanrı aşkını muhafaza eden bir “Görünmez Kilise” den bahsedebilirler. Buna göre Kilise’nin şefi İsa-Mesih’tir ve kesin sınırları yoktur. Mahallî veya nasyonel bir kilisenin hiç üyesi bile olmayabilir, önemli olan İncil’e bağlı olarak yaşamaktır⁶⁷.

Protestanlığa göre Kilise’nin yapısını kutsallaştırmamak onun bütün fonksiyonlarını inkar etmek anlamına gelmez. O amaç değil, araçtır. Her çevreden gelen kişilerin oluşturduğu basit bir topluluk olan Kilise bir öğ-

66 Luka, 4: 18-19.

67 Claudette Marquet, a.g.e., s., 113-115.

renme yeridir. Egoizme rağmen sevmeyi ve sevilmeyi, farklı görüşlere rağmen dinlemeyi ve dinlenmeyi, bozulma risklerine rağmen çatışmalarla yaşamayı, mülkiyet anlayışına rağmen paylaşmayı, farklılığa rağmen yardımlaşmayı öğrenmeyi gerçekleştirme vasıtasıdır. Protestan anlayışa göre İncil tarihi, kiliseler tarihi ile sınırlandırılmaz. Kiliseler Ekümenik Konseyi eski genel sekreteri Amerikalı presbyteryen pastör Eugene Carson Blake, Portestan Kilise anlayışı konusunda şunları söyler: “Kilise fakirlerin, mağlupların, yalnızların, akıl hastalarının menfaatlarıyla radikal olarak özdeşleşmek zorundadır”. Günahla kirlenmiş olan dünyada Kilise'nin saf ve lekesiz olduğu söylenemez. Bu bağlamda o dünyanın ayrılmaz bir parçasıdır. Kilise/Dünya ayırımı reel değil, şeklidir. Bu ayırım her olayda iyi/kötü düalizmine dayanır. Dünya gerçekte Kilise'nin yurdudur. Zira o Tanrı'nın vahyinin, İsa-Mesih'in, Gelecek Krallığın, savaşların, toplama kamplarının, tabii afetlerin, kıtlıkların ve adaletsizliklerin bulunduğu yerdedir⁶⁸.

Reform, Kilise'nin özgürlüğü için Devlet'i Kilise'den ayırmaya çalıştı. Devlet artık insanları İncil adına idare etmeyecek, Kilise de iktidarın isteklerine boyun eğmek zorunda kalmayacaktır. Ayrıca Kilise Devlet'e Tanrı'nın yasasının hayati önemini hatırlatacaktır. Böylece Protestan Kilisesi Batı ülkelerinde demokrasi konusunda en ciddi tehlikeyi oluşturan modern Devlet'in teknokratik sapmasını önlemeyi hedeflemiştir⁶⁹.

5- AHLAK

Protestan ahlak tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda, Protestanlık ile modernite arasında bir bağın bulunduğu belirtilmektedir. Katolik anlayışın Renesans'tan beri modern dünyaya karşıt olmaktan vazgeçememiş olmasına rağmen, Protestanlık Batı toplumunun politik, ekonomik ve kültürel gelişmesine aktif olarak iştirak etmiştir. Protestanlık ve modernite arasındaki bağın Protestan ahlakının ve spiritüalitesinin özüne dokunmaksızın muhafaza edildiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda pluralizm ve laiklik Protestan ahlak açısından öne çıkan iki kavramdır. Bir toplum, dini donelelere dikkate alınarak oluşmamışsa buna “sekülerleşmiş toplum” denir. Böyle bir toplum modernitede pluralist ve laik toplumun karakteristik özellik-

68 Claudette Marquet, a.g.e., s., 117-118.

69 Eric Fuchs, a.g.e., s. 86-87.

lerini taşır. Pluralizm, sekülerizasyonun doğrudan doğruya bir sonucudur. Ancak bu oluşumun uzun bir tarihî süreci vardır. Bu tarihî süreç içerisinde protestanlar önemli bir rol oynamışlardır: İnanma özgürlüğü, günah itirafı özgürlüğü, ayin yapma özgürlüğü vb. özgürlükler yaşanırken başkalarının özgürlük sınırlarına hassasiyet gösterilmesi istenir. Pluralist ve laik bir toplumda insan özerk ve sorumlu olarak kabul edilir. Bu özerklik özellikle eleştiri ruhunun gelişmesi yoluyla ortaya çıkar. Laiklik adeta özgürleşmenin aracı sayılır. Pluralizm de farklılıklar içeren sivil bir toplumun ortaya çıkmasını sağlar. Ancak bu anlayışın bir parçalanmaya yol açma riski de yok değildir. Bu durum Devlet'in ikili bir misyonunu öne çıkarır: Birincisi pluralizme saygı gösterilmesini sağlamak, ikincisi ise sivil toplumu oluşturan grupların farklı menfaatlerini düzene koymaktır. Devletin aksiyonu hem önemli hem de tekniktir. Dinî ve felsefî inançlar konusunda zorlamada bulunmaz. İnsanî özgürlüklere haksız yere el koymaz. Devlet ferdin hizmetindedir. İnsan haklarına saygıyı garanti eder⁷⁰.

Protestanlık ile geleneksel yaşama biçimi de değişmiştir. Böylece bekarlık ve bâkirelik artık ayrıcalıklı bir durum olmaktan çıkmıştır. Luther'e göre Tanrı, evliliği evlenmemekten veya evlilik dışı yaşama biçimlerinden üstün tutmuştur. Ancak evlilik töreninin sivil görünümü öne çıkarılarak sakramental özelliğine son verilmiştir. Yine Luther ikievliliği zinaya tercih etmiştir. Protestanlık, ister Kilise görevlisi olsun isterse laik, herkesin gereklerini yerine getireceği sert bir ahlak anlayışı getirmiştir. Bu ahlak anlayışı boşanmaya ve yeniden evlenmeye de izin verir. Luther cinsel ahlak anlayışı yanında bir de çalışma ahlak anlayışı ihdas etmiştir. "Beruf" kelimesini Kutsal Kitab'a ait "çalışma" ve "gönülden duyulan Tanrı çağırısı" anlamlarında çevirmiştir. Buna göre Tanrı'ya yakarma ne kadar önemli ise, çalışmak da o kadar önemlidir.

Protestanlık, yalnızca dinin entellektüelleştirilmesine götürmez, mü'minlerin kalbine de hitap etmek ve onların ibadete daha aktif olarak katılmalarını ister. Koro halinde ilâhî söylemek ibadetin özünü teşkil eder. Luther onlarca ilâhî metinlerini bir araya toplamıştır. Günümüz Lutherci kiliselerde bu ilâhîler okunmaktadır. Koro halinde ilahilerde Alman müziği-

70 Eric Fuches, a.g.e., s. 88.

nin etkisi görülmektedir. Calvinist gelenekte ise Eski Ahit mezmurları ön plana çıkar⁷¹.

Protestanlık'ta ahlâkî hayat, zorlama ve korku ile değil, kendiliğinden ve sevinçle ortaya konulmuş bulunuyor. Luther bunu, iyi ağacın iyi meyve vermeye zorlandığını, onun bizatihi iyi ağaç olduğu için iyi meyve verdiğini açıklayarak ifade etmiştir. Bağışlanma ile insan, iyi meyve veren bir ağaç haline gelmiştir⁷².

Protestanlık, Roma katolikliğinin otoriter birleştirme anlayışına karşı, halkların farklılığına özen gösteren bir Kilise istemektedir. Protestan ahlak anlayışında pluralizm eleştiriye yer veren bir tolerans toplumu gerçekleştirmeyi hedefler. Bu anlayış adeta şu şekilde tercüme edilmektedir: “Herkes kendi işiyle ilgilensin ki, barış daha da sağlam olsun. Ben senden benimle ilgilenmeni istemiyorum; artık ben de seninle ilgilenmeyi arzu etmiyorum”. Böylece bütün çatışmaların önleneyeceği düşünülmektedir. Ancak böyle bir anlayış, toplumu meydana getiren grupların bir arada yaşamasına rağmen her türlü ziyaretleşmenin ortadan kalkmasına, birbirinden uzaklaşmış küçük müşterek hayat topluluklarının oluşmasına, bu sebeple Protestanlık sayesinde ortaya çıkmış olan pluralizm, duygusuzluğa ve sosyal dayanışmanın anlamını kaybetmesine sebep olduğu gerekçesiyle tenkit edilmektedir.

6- PROTESTAN TEOLOJİSİ VE BİLİM

Protestanlığın ortaya çıkışı ve ilimlerin gelişmesi arasında bir ilişki kurulmaktadır. Avrupa'da Reform XVI. Yüzyılda politik, kültürel, ekonomik ve bilimsel büyük kargaşaların olduğu bir zamanda doğmuştur. Reform, Copernic tarafından başlatılmış olan yıldızların gözlemlenmesine ve daha sonra Descartes ile deneysel ilimlerin gelişmesine paralel olarak yayılmıştır. Ancak Reform ve ilimler arasındaki ilişkinin hangi ölçülerde olduğunu tespit etmek zordur. Protestanlık ile ilimlerin amaç itibariyle ortak bir noktada buluştukları belirtilmektedir. Bu muhtemelen Galile'nin “Güneş'in Dünya etrafında değil, Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü ileri sürmesi ve Roma tarafından mahkum edilmesi olayı ile başlamıştır.

71 Jean Baubérot, Histoire de Protestantisme, Paris 1993, s. 38-40.

72 Aydın, Din Fenomeni, s. 258.

Copernic bu gözlemi XVI. Yüzyılın ortasında ileri sürmüştü. Ne Copernic ne de Galile tanrı tanımaz idi. Onların dünyanın çalışması ile ilgili düşüncelerini polemik olarak Tanrı karşısına veya teoloji karşısına koymanın doğru olmadığı ifade edilmektedir. Copernic, yıldızların dönüşü ile ilgili kitabının başına Papa III. Paul'e ithafen bir yazı yazmıştır. Bu yazıda o, hareket etmeyen bir Güneş'in etrafında hareket eden bir dünyanın olduğu hipotezinin eski bir hipotez olduğunu papaya korkusuzca ifade eder. Luther'in öğrencisi Mélancton, ayın yörüngeleri ile ilgili Copernic teorisine saygı göstermekten hoşlanıyordu. Calvin ilimlerin gelişmesi konusuna müsbet bakıyordu. Eyub'un kitabına yazdığı tefsirinde şöyle diyordu: "Bütün ilimler nereden geliyor? Onlar Tanrı'nın Ruhü'nün pınarından sızan dereler değil midirler? Elbette böyledir." Reform'un bu şekilde ilimlerin gelişmesini aşırı derecede kamçıladığı ileri sürülmektedir. Teolog Blaisse Pascal'a göre "alimlerin ve filozofların Tanrısı" olan iman Tanrısı'nın evrenin açıklayıcısı bir prensip olma rolü bulunmaktadır. Voltaire bu zâttan "büyük saatçi" diye bahseder. Pascal'ın çalışmalarının az bir kısmı Vatikan tarafından Index'e alınmıştır. Çok sonraları iyi bir Lutherci olan Emmanuel Kant inanç ve bilgi, olaylar ve bağlantıları ile fikirler arasındaki farkı geliştirmeye girişmiştir.⁷³

Protestanlık insanın tüm zihinsel yeteneklerine başvurmakta ve insandan sürekli bir kültürel çaba istemektedir. İşte bunun içindirki Reform başarılı olduğu her yerde birtakım kiliseler kurmakla yetinmemiş, o, birtakım akademiler ve üniversiteler kurmuştur. Michelet, Protestanlık için şu itirafıta bulunur: "Reform'un en büyük kelimesi 'okul'dur. Protestan memleketleri demek, okuma bilinen, dinin tamamen okumaya dayandığı memleketler demektir". Bu bağlamda Reform'un, mütehasısların giriştikleri bir devrim olduğu, bunun için onun her Protestan papazının bir mütehasıs olmasını istediği belirtilmektedir. Protestanlara göre üniversiteye has formasyon yeniliğine Reform ile ulaşılmıştır. Protestan zihniyeti duygusallığın yerine zihinselliği koyan, modern düşüncenin büyük hareketi içinde yer almıştır. Bunun için Protestanlık ilmî ve tarihî yorumlara açık bulunmaktadır. Protestanlık'ta bu zihinselliğin belli başlı vechelerinden biri, her şeyin tarihe

73 Claudette Marquet, a.g.e.,s. 55-58.

bağlı oluşudur. Bu anlam iki şekilde görünüm kazanmıştır. Önce Protestan düşüncesi vahyin tarihî olaylarını geleneklerin örtmesini reddeder. Sonra, Protestan düşüncesi, spekülâtif ilahiyata çok önem vermez. Ayrıca Protestan düşüncesi, Allah'ın cevheri üzerinde pek muhakeme yapmayarak Allah görüldüğü gibidir diyen Aziz Augustin'in yanında yer alır. Eğer tarih felsefesinin birkaç büyük ismi Protestan ise ve hatta zihinsel formasyonlarıyla Protestan ilahiyatçıları ise (Kant, Hegel, Dilthey, Max Weber gibi) bu bir tesadüf değildir⁷⁴.

Protestan teologların modern bilime olan yaklaşımlarını daha iyi anlamak için Karl Bart'ın şu cümlelerine bakmak gerekir:

“Teolog aynı zamanda filozof da olmak ister. Teolojinin yalnızlığını ortadan kaldırmaya yönelik bu ve benzeri girişimler imkansızdır. Zira bu durumda teoloji ister cennete yönelik bir teoloji olarak, ister eksiksiz bir teoloji olarak ve isterse ilâhî teoloji olarak olsun yaratıcı ve yaratılan arasında bir bağın bulunduğu kaçınılmazdır”⁷⁵.

Teolojinin diğer ilimleri kapsamadığı, diğer ilimlere nazaran yalnızlık içinde kalacağı ifade edilmektedir. Jean Calvin ise bu konuda şunları söyler:

“Hiç bir iyi ilim ne Tanrı korkusuna ne de bizi ebedî hayata götürmeyi hedefleyen doktrine karşıdır. Yeter ki, işe tersinden başlamış olmayalım. Yani burada önemli olan, bu dünyada gerçekleştirilen her türlü sanatı, gökssel krallığa ulaşmada bir vasıta olması amacıyla icra etmektir”⁷⁶.

Calvin'in bu açıklamasının bilimsel araştırma özgürlüğüne ne derece önem verdiğini ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Onun, bazı Epicürcüler arasında gelişmiş olan “ihtimalci” düşüncelere ve bir dünya determinizmine doğru götüren bazı fatalist görüşlere karşı çıktığı ve bir teoloji-bilim birlikteliğine yakın durduğu belirtilmektedir⁷⁷.

74 Albert M. Besnard, Olivier Clément, Roger Mehl, a.g.e., s. 131-132.

75 Karl Barth, Introduction à la Théologie évangélique, Gen(ve 1962, s. 90.

76 Jean Calvin, Advertissement contre l'Astrologie qu'on appelle iudiciaire, in Calvini Opera, VII, 540.

77 Martin Peter, “Les Rapports entre Théologie Protestante et Science Naturelle”, Actualité de la Réforme, Gen(ve 1987, s. 25.

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığına göre Protestanlık özetle bilimsel özgürlüğü yerleştirmeye çalışarak ilim ve teknolojinin aynı amaca hizmet ettiğine inanmaktadır.

7- DİNİ MERASİM VE SAKRAMENT ANLAYIŞI

DİNİ merasim hayatına gelince, o, yarım asırdan beri belli başlı iki akımla temayüz etmiştir. En eski olan akım (bu akım, Berneuchen denilen Alman hareketi, İsviçre Kilise ve ayin hareketi veya Taize'nin enternasyonal cemaati) içinde oldukça gelişen ve oldukça fakir olan Protestan ayinini, eski Kilise'nin tüm ayin hazinesi ile özellikle Reform kiliselerinin içinde zenginleştirmeyi ve ayine daha belirgin tapınma vakitleri dahil etmeyi hedef alıyordu. Daha yeni olan ikinci akım ise, laik bir devirde kültün yeni şekilleri üzerinde genel konseyin araştırmaları ile beslenmiş olarak, birincinin aksine külte, doğallık, diyalog, en modern müzik şekilleri ve şimdiye kadar kutsallığı olmayan müzik aletlerini dahil etmeyi hedef alıyordu. Protestan papazının görevi, ruhu tedavidir, vicdanı idare dğildir⁷⁸.

Protestanlık'ta, Katolik ve Ortodoks mezhepleri tarafından kabul edilen yedi sakramentin sadece ikisi vardır.

a) Vaftiz

Protestan kiliseleri için vaftiz en önemli sakramenttir. Katolik ve Ortodoks kiliselerinde ayrı bir sakrament olarak uygulanan konfirmasyon adeta vaftiz ile birleştirilmiştir. Ayrı bir sakrament olarak kabul etmezler. Katesizm (din dersi) eğitimi, vaftiz töreninden itibaren yetişkinlik yaşına girişe kadar tadrîcen yerine getirilir. Ancak vaftizin törensel uygulamasında pek farklılık yoktur⁷⁹. Yeni doğmuş bir bebeğin ya da Hıristiyanlığı seçen yetişkin insanın vaftiz olması, Mesih'in bedeniyle ödediği aslı günahın bedeline sembolik olarak katılmak anlamına gelmektedir. Nitekim Luther'e göre vaftiz olma sırasında suya daldırılıp çıkarılma görüntüsü, teolojik anlamda kendi iradesinin esiri olarak günaha düşen ve suda boğularak ölmesi gereken Eski Adem'in öldürülmesini ve yeniden başışlanmış olarak doğumunu ifade etmektedir. Papazın çocuğu suya daldırması ölümü, sudan çıkarması ise yaşamı ifade eder. Bu tam ve mükemmel bir kurtuluştur.

78 Albert M. Besnard, Olivier Clément, Roger Mehl, a.g.e., s. 128-129.

79 L. Ligier, a.g.e., s. 93.

Anabaptistlerin aksine Luther, bebek vaftizini onaylamaktadır. Aynı zamanda “aslî günah” prensibine sadık kaldığı da görünmektedir. Bebek vaftizinde insanın miras aldığı ve aslî günah sonucu oluşan “ölüm” ve “günah” kirlerinden arınma, sembolik olarak ifade edilmektedir⁸⁰.

b) Evharistiya

Evharistiya sakramentine gelince, Protestanlar bunu “İsa’nın son yemeği” hatırasına kutlarlar. Katolik Kilisesi ekmek ve şarabın kendi fizikî tabiatlarını muhafaza ederek, Mesih’in bedeni ve kanı olmak için bir cevher değişikliğine sebep olduklarını belirtmektedir. Trente Konsili bu sırrı açıklamak için “transsubstantiation” (madde dönüşümü=Kudas töreninde ekmekle şarabın Mesih’in etiyle kanına dönüşmesi) terimine baş vurmuştur. Ortodoks Klisesi evharistik iman noktasında Katolik Kilisesi’yle aynı düşünceleri paylaşmasına rağmen, “transsubstantiation” konusunu benimsemez. Ermeniler Evharistiya’da ekmeğe maya, şaraba su katmazlar. Hepsinin saf ve temiz olması esas alınır. Ekmek ve şarabın İsa’nın eti ve kanına dönüştüğü inancını kabul etmezler⁸¹. Protestanlar da bu konuya tamamen olumsuz bakarlar ve “İsa’nın Son Yemeği” hatırasına yapılan Evharistiya kutlamasında bir papazın bulunmasının mutlaka zorunlu olmadığını düşünürler⁸². Protestanların bir kısmı Evharistiya’yı “hatıra yemeği” olarak görürken, bazıları da İsa’nın eti ve kanı olarak kabul eder⁸³.

Katolik Kilisesi’nin geri kalan sakramentleri ise, Kutsal Kitab’a dayanmadığı gerekçesiyle Protestanlık tarafından reddedilmiştir. Konfirmasyon, papazlık otoritesinin desteklenmesi için yapılan bir sakramentten çok bir tören olarak nitelendirilmektedir. Konfirmasyon ve son yağlama Kilise’nin hem gençlik hemde ölüm üzerindeki kontrolü anlamındadır. Rahip takdisi ise, Luther’e göre Katolik Kilisesi’nin bir uydurmasıdır. Protestanlık teolojisinde her hıristiyan bir din adamı olduğundan bu sakramente ihtiyaç kalmamaktadır. Rahip takdisi sakramentinin kaldırılması, klerisizmin kast sistemini yıkmış ve tüm insanların din adamlığının temel dayanağı olmuştur.

80 Hakan Olgun, Luther ve Reformu, Ankara 2001, s. 176-177.

81 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 280.

82 Theo, s. 162.

83 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 273.

Luther için bu sakrament, kilisenin resmi görev değişiklikleri ve atamaları için basit bir törendir. Kilisenin nikah sakramentini ise evlilik kurumuna verdiği anlamla yorumlamaktadır. Ona göre evlilik dinsel bir eylem değil, insan tabiatının gereğidir. Kaldı ki Luther, kilise kanununa göre rahiplerin evlenme yasağını da reddetmektedir. Her hıristiyanın bir rahip olduğunu düşünmesine rağmen, kendisi de bir rahibeyle evlenerek bu yasağı tanımadığını göstermiştir⁸⁴.

Gerek Luther'in 95 maddelik tezinden ve gerekse yukarıda "Protestanlık'ta Din Anlayışı" başlığı altında belirtilen hususlardan hareketle Protestanları diğer mezhep mensuplarından ayıran özellikleri şöylece sıralamak mümkündür:

1- Papa'nın otoritesini ve yanılmazlığını reddederler. Hıristiyanlığı bilen herkesin otorite olduğunu kabul ederler.

2- Kilise'nin kutsal kitap yorum yetkisi yoktur. Her hıristiyan, Kutsal Kitap'ı yorumlayabilir. Kutsal Kitap esastır. İbadetin büyük bir bölümünü oluşturan vaazlar Kutsal Kitap'tan çıkarılır.

3- Sakramentlerden ilk ikisini (Vaftiz ve Evharistiya) kabul ederler.

4- Günah itirafının mecburiliğini ve Kilise mensuplarının günah çıkarma yetkisine sahip olduklarını kabul etmezler.

5- Kiliselerde resim ve heykellere yer vermezler.

6- Anglikanlar hariç, haç bulundurmaz ve haç çıkarmazlar.

7- İbadet ve ayinler ana dillerinde yapılır. Vaazları, âyin ve ibadetin bir bölümü olarak görürler.

8- A'raf'a ve ebedî cezaya inanmazlar.

9- Meryem konusunda diğer mezheplere katılmazlar. O'na önem vermezler.

10- Azizleri kabul etmezler. Azizler için kiliselerde özel ayinler yapmazlar.

11- Teslis bütün protestanlarda vardır. Bu konuda diğer hıristiyan kiliselerden bir farkı yoktur⁸⁵.

84 Olgun, a.g.e., s. 184-185.

85 Tümer-Küçük, a.g.e., s. 273.

V. PROTESTANLIK VE MODERNİTE

Protestanlık hangi ölçüde modernitenin taşıyıcısı olmuştur? Batı modernitesinin başlıca sebebinin Protestanlığa maletmek doğru değildir. Ancak modernitenin ortaya çıkışında en aktif rolü oynayan bir faktör olarak Protestanlığın kabul edilmesi mümkündür. Yeni zamanların yaratıcısı bir Protestanlığı modernite noktasında eski zamanlara bağlı bir Katolikliğin karşısına koymak artık sorun oluşturmamaktadır. Bu bağlamda Protestanlığın modernite anlayışını şu temel unsurları ihtiva etmektedir.

1- Demokratik Oluşumları Teşvik Etmesi

Roma Katolikliği bir piramide benzetilmektedir. Piramidin tepesi Papa ile temsil edilmektedir. Tabanında ise rahipler vardır. Tepe ile taban arasında zorunlu araçlar olan kardinaller ve piskoposlar bulunmaktadır. Bu, din adamları sınıfı (clergé) kendi içinde güçlü bir düzene sahiptir. Laik sınıftan ve cemaatten farklı bir yapıya sahiptir. Burada bir klerikalizm (Kilise egemenliği yanlılığı) ve monarşik bir sistem açıkça görülmektedir. Roma Katolikliği içinde özellikle II. Vatikan Konsili'nden itibaren "Laikliği geliştirme" çağrılarında bulunulmuş⁸⁶, ancak Roma Katolikliği bu katı hiyerarşiyi, bir monarşi ve bir otoriter sistem olarak tanımaya devam etmiştir. Protestanlık ise Katoliklik gibi katı bir hiyerarşik düzeni değil, demokratik bir anlayışı öne çıkarır. Bu husus modern insan tarafından çok geniş çapta paylaşılmaktadır. Protestanlık'ta Roma Katolikliği'nde bulunan hiyerarşi olmadığı gibi, pastörlerin spesifik görevleri ve fonksiyonları olmakla birlikte sade mü'minlerden farklı bir kuvvetle donatılmış değildir. Protestan cemaati tamamen bir meclis ve synod sistemiyle yönetilir. Bu meclise ya da synoda eşit miktarda pastörler ve laikler katılırlar. Mahallî kilise çevresinden millî makama giden bütün temsilcileri bu meclisler seçerler. Protestan mahkeme "konseyleri" ve komisyonlar taban tarafından kurallara uygun olarak seçilmiş olan üyelerden oluşur. Kadınlar da bu meclislerin ve konseylerin bütün haklarına sahip üyeleri olmakla kalmaz, aynı zamanda birçok Protestan Kilisesi'nde pastör dahi olabilirler. Protestanlığın bu demokratik gerçeği her yerde aynı görünüme sahip olmayabilir. Ancak Hıristiyanlık tarihinde demokratik anlayışa ve düşünce hayatında sadece Pro-

86 Bkz., Yves Congar, *Jalons Pour une Théologie du Laicat*, Paris 1953, Le Clerf.

testanlığın yer verdiği ve desteklediği belirtilmektedir. Protestanlıkta tolerans ruhu genellikle ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi, demokrasinin Protestanlığın temel hedeflerinden birisi olmasına bağlanmaktadır⁸⁷.

Demokrasinin gelişmesinde bazı önemli Protestanlık akımlarının öne çıktığı belirtilmektedir. Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika gibi protestan nüfusun yoğun olduğu ülkeler, Güney Avrupa ve Orta ve Latin Amerika gibi katolik ülkelerden daha çok ilerlemiş, modern anlamda demokrasi de bu ülkelerde doğmuştur. Luther halka söz hakkı verilmesi gerektiği anlayışını yerleştirerek demokrasinin temellerini atmıştır. Dini ve dünyevi iki egemenliği birbirinden ayıran doktrini, dini iktidardan bağımsız bir siyasî iktidarın yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Kendini sosyal ve politik problemler üzerinde düşünmeye vermiştir. Luther gibi keşiş olmayan laik Calvin ise Cenevre’de zamanının önemli bir kısmını kilise hayatı ve özel hayat ile ilgili problemlere ayırdığı kadar politik hayatla da ilgilenmiştir. Filozof ve politika adamı presbyteryen Jhon Locke’nin sözleşme düşüncesi demokratik düşünceye yol açmıştır. 1620’de Amerika’ya ayak basan “Hacı-Babalar”ın katkılarını da unutmamak gerekir. Reforma geçmiş Hollanda eyaletler birliğine yerleşen İngiliz protestanlar, İspanyol katoliklerin ikinci vatanlarını istila edecekleri korkusuyla Avrupa’dan kaçarlar. Bunlar kendi aralarında insan haklarına saygılı demokratik bir hayatı temel alan bir çeşit “sosyal sözleşme” denilen bir anlaşma imzalarlar. Kuzey Amerika’nın 13 İngiliz eyaletinde Kongregasyonalist, Baptist yerel kiliseler veya Anglikan ruhânî çevreler sosyal ve politik hayatın beşiği olurlar. Buralarda yapılan vaazlarda İngiltere’ye karşı ısrarla bağımsızlıklarını isteyen Avrupalı sömürgeler ateşli bir şekilde desteklenir. Virginie bağımsızlık için savaşa teşebbüs edecektir. O, ilk kongreyi organize eder ve ilk Halklar ve Şikayetler Deklerasyonu’nu kaleme alır. 12 Haziran 1776’da 16 maddelik bir koloni hakları deklerasyonu oylanarak kabul edilir. Bu maddelerden ilki “bu haklar, toplum ve gelecek nesiller için rejimin temellerini oluşturacaktır” cümlesiyle başlar. Son madde ise şöyledir: “Yaratıcı’ya karşı sorumlu olduğumuz vazifelerden ibaret olan din ve onu yaşama biçimimiz kuvvet ve şiddet ile değil, akıl ve inançla olacaktır. Sonuç itibariyle herkesin kendi

87 L. Gaynebin-A. Gounelle, Le Protestantisme ce qu’il est, ce qu’il en pas, Paris, s. 49-50.

inancına uygun olarak kendi dinini özgürce yaşama hakkı vardır. Yakına ve komşuya karşı hoşgörü, sevgi ve hıristiyan iyilikseverliği göstermek herkes için bir görevdir”⁸⁸.

İlgiliz Demokrasisi'nin de mutlakiyetle savaşmak suretiyle ortaya çıktığı ifade edilmektedir. İyi bir presbyteryen olan Cromwell, bir özgürlükler politikası faaliyetine girişmiş, daha sonra bu faaliyet calvinist Guillaume III d'Orange ile devam etmiştir. Meşrûti Monarşi'nin yerini yavaş yavaş Demokrasi almıştır. XIX. Yüzyılda ise protestanlar kilise organizasyonu (kıdemliler konseyleri ve synodal meclisler) içinde Cumhuriyet anlayışının öncüleri olmuşlardır. Batı Demokrasisi'nin gelişme macerası içinde Protestanlığın rolünün inkar edilemeyeceği ifade edilmektedir. Beyaz, siyah, sarı, zengin, fakir, ateist vs. olduğuna bakılmaksızın herkesin insan haklarına sahip olması anlayışı daha sonra pluralizme yani benzer ve farklı olmasına bakılmaksızın insanların eşit muamelelere tabi tutulması anlayışına yol açmıştır. Dîni ve felsefi fikirler, inançlar, politik seçenekler, ahlâki referanslar özgürlüğü anlamına da gelen plüralizm tüm vatandaşların barış içinde bir arada yaşamasını hedeflemektedir. Ancak Demokrasi'nin, bazılarının “Hıristiyan Demokrasisi” gibi isimlerle siyasi partiler kurarak evanjelik politik bir model oluşturamayacakları ifade edilmektedir. Buna göre bir protestan, hiçbir politik rejimin evanjelik ideale cevap veremeyeceğine inanır. Protestan Demokrasisi'nin Tanrı'nın krallığının yeryüzünde gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanılmasını hoş karşılamaz, onun politik sistemlerin en iyisi olduğunu kabul eder⁸⁹.

2- Düşünce ve Araştırma Özgürlüğü

Protestanlık ve tolerans arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Luther'in protestosu her türlü beşerî otoriteyi -papalık, konsil, Kilise hiyerarşisi vs- ve dinî bir inancı zorla dayatma hakkını reddetmektedir. Luther'in ne kendisi ne de diğer reformcular bu anlayışı tasvip ediyordu. Onlar, doktrinlerini açıkladıklarında ilk dile getirdikleri konu kült özgürlüğü idi. Son söz olarak da toleranstan bahsediyorlardı. Bir Kilise plüralitesi yaratarak, hiç bir aracıya mecbur kalmaksızın Kutsal Kitap ile doğrudan irtibat kurmak

88 Claudette Marquet, a.g.e., s. 49-52.

89 Claudette Marquet, a.g.e., s. 52-54.

suretiyle eğitimi yaygınlaştırarak, Kilise çevresi ve laikler arasındaki ayrılığı relativize ederek Protestanlık toleranslı dinî bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir⁹⁰.

Günümüzde bilimsel dünyada temel özgürlükleri tanımadan otantik bir araştırmanın yapılması imkansızdır. Protestanlığın zaten kendisi doktrinal veya tarihi düzen içinde Kitab-ı Mukaddes'in incelenmesi alanında veya spesifik olarak ahlâkî olan problemler düzeyinde araştırma özgürlüğü istemektedir. Protestanlıktaki araştırma özgürlüğü konusunda Alexandre Vinet'in şu sözü örnek verilir: "Araştırmadan elde edilen hakikat, hakikatin ancak yarısıdır"⁹¹. Roma Katolikliğinde araştırmanın mevcut olmadığını ve araştırma ruhunun katolik teologları harekete geçirmediğini söylemek haksızlık gibi görünse de, çok dar çerçevede sınırlandırılmış bulunduğu gerçek olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Kitab-ı Mukaddes okunuşu, yorumlanması ve kiritiği sözkonusu olduğunda Roma tarafından hep engellenmiş ve mahkum edilmiştir. Ekümenizm sözkonusu olduğunda Katoliklik her zaman Kiliseler Ekümenik Konseyi'ne bağımlı kalmamıştır. Dogmalarla tanımlanmış ve bir yanılmazlık anlayışı içerisinde açıklanmış hıristiyan doktrini ile ilgili incelemeler sözkonusu olduğunda onları kesinlikle dokunulmaz kabul etmiştir. Örneğin gebeliği önleme, boşanma gibi ahlâkî konular gündeme geldiğinde Katoliklik araştırmayı hemen kontrol altına alır ve sınırlandırır, hatta araştırmacıyı gerekirse mahkemeye verir ve mahkum ettirir⁹².

Protestanlığın ortaya çıktığı tarihten bu yana araştırma özgürlüğüne önem verdiği, Katolikliğin bu anlayışa ancak günümüzde yavaş yavaş gelmeye çalıştığı belirtilmektedir. Bu bağlamda katolik teologların kendi kiliselerini yavaş yavaş sorgulamaya başladıkları da ifade edilmektedir. Örneğin Hans Küng isimli bir katolik konuyla ilgili şöyle der: "Kendi kilisemden çok utanıyorum. Kilise yirminci asırda halen gizli ve engizisyonvârî prosedürler uygulamaktadır. O bir yandan insan haklarını savunmaya başlamış

90 Jean Baubérot, a.g.e., s. 41-42.

91 Bkz., Alexandre Vinet, *Essai sur la Manifestation des Conviction Religieuses et sur la Séparation de l'Eglise et de l'Etat*, Paris 1958, Chez les Editeurs rue de Rivoli 174, s. 393.

92 Bkz., Raymond Winling, "La Théologie Contemporain 1945-1980", Le Centurion, Paris 1982, s. 443-461.

olmasına rağmen diğer yandan bazı metotlar yoluyla bizzat kendi teologlarını karalıyor ve gözden düşürmeye çalışıyor”⁹³.

Netice itibarıyla Protestanlığın teolojik konularda konuşmaya, yazmaya ve uygulamaya tanıdığı özgürlüğü ispatlamaya ihtiyacın olmadığı, bunun zaten bütün açıklığıyla ortada olduğu ifade edilmektedir. Alexandra Vinet’in “yanlışın serbest olmadığı yerde doğru da serbest olamaz” sözü, Protestanlığın araştırma özgürlüğüne ne kadar önem verdiğine örnek gösterilmektedir⁹⁴.

c- Sadelik

Protestanlığın sadeliğinin dillere destan bir gerçek olduğu belirtilmektedir. Protestan kültürü bu bağlamda litürjisiyle birlikte ayinden artırılmıştır. Bu sadeliğin birkaç sebebinin olduğu belirtilmektedir:

Kült içinde, teolojik yayınlarda ve Kutsal Kitap okuma anında sadece Latince değil, herkesin kendi dilini kullanması bunların başında gelir. Kutsal Kitap’ın Luther tarafından Almanca’ya çevrilmiş olması çok önemli bir olaydır. Sadeliğin bir eksiklik olarak anlaşılması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda Protestanlık şatafattan, gösterişten, görkemli seramonilerden ve gözalıcı kurallardan uzak durmaktadır. Bir yapmacık ve bir aldatıcı görünüş, bozulmuş şeyler, kendini beğenmişlik, hakikat sevgisine zıt olan bütün davranışları reddeder. Protestanlığa açık yüreklilik, otantiklik, orjinal ve temel arılık-duruluk gibi hasletler atfedilir. İncil’in de şatafata, zenginliğe veya saygınlığa önem vermediği ifade edilmektedir. Rolland de Pury bu hususu şöyle dile getirir: Protestanlığın en önemli özelliği Hıristiyanlığı sade ve arı-duru hale getirmektir⁹⁵.

Protestan dindarlığı ötedenberi sadelik, Hz. İsa’nın aracılığından başka aracılık kabul etmeyişi, sofulukları ısrarlı red ve bazen ifrad şeklinde de olsa tüm kuralcılıktan uzaklaşma ile temayüz etmiştir. Muhtelif uyanış formlarının tesiri altında Protestan dindarlığı XIX. Asır’da romantik bir duygusallık akımına maruz kalmıştır. İşte bu devirde Protestan ilahîlerinin bolluğu bu

93 Hans Küng, Le Monde, 20 Aralık 1979, s. 14.

94 L. Gaynebin-A. Gounelle, a.g.e., 51-57.

95 Bkz., Qu’est ce le Protestantisme? Paris 1961, s. 9; Ayrıca bkz., L. Gaynebin-A. Gounelle, a.g.e., 57-59.

akımın damgasını taşımaktadır. Bu uyanış hareketi XIX. Asrın misyonerlik faaliyetlerinden doğmuş olan birçok genç kiliselerde ve Amerika'daki Pentekötist hareketlerde hâlâ yaşamasına rağmen, artık bugün sona ermek üzere. Bugün Protestan dindarlığı ifadesini oldukça sade bir modernizm içinde bulmuşa benziyor⁹⁶.

d- Diyalog

Hıristiyanların öteki dinlere ait değerlendirmesi ve olumlu temasları bilhassa XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha da artarak devam etmiştir. Hıristiyanlığın öteki dinler hakkındaki görüşü felsefi ve teolojik açıdan bir zemine oturtulmağa çalışılmıştır. Hıristiyan mezhepleri arasında Protestanlık, öteki din mensuplarıyla sıcak ve daha yakından ilişki başlatan ilk mezhep oldu ve ilk temasını faal olarak Budistlerle kurdu. Çankü Budistlerin öteki Doğu dinlerinde mevcut olan sömürge karşıtlığı gibi bir düşünceleri yoktu. Yine Budistler Tanrı öğretisinden yoksun, daha ziyade insan merkezli insanların bir arada yaşamasına dair projelerle ilgilenmekteydiler. Sonuçta pekçok Avrupa sömürge devletlerinde hakim mezhep olan Protestanlık, başlangıçta Dinlerarası Diyalogu, sosyal ve kültürel açıdan faydalı gördü ama teolojik açıdan olumlu ve yapıcı bulmadı⁹⁷.

Nitekim Protestanlar, öteki Hıristiyan mezheplerinden önce, dinleri teolojik açıdan önemli bir mesele olarak gören ilk kimseler sayılabilir. 1910'da Edinburgh'da yapılan Dünya Misyoner Konferansı modern anlamda ilk ekümenik hareket sayılır. 160 Hıristiyan kuruluşunu temsilen 1200 katılımcı dünya çapında olması gereken Kilise Misyonu'nun muhtevasını belirtmeyi amaçlamaktaydı. Hıristiyanların öteki dinî geleneklerle ilişkisini tartışmak ve hıristiyanlar arasında birliğin ikamesi bu konferansın temel konusuydu. Hıristiyan olmayan dinlerle Hıristiyan mesajının ilişkisini ele alan komisyonun raporu, Edinburgh'da ortaya konan tüm raporların en iyisi olarak kabul edilir. Bu rapor, bilhassa Asya dinleriyle hıristiyanların karşılaşmasıyla ilk devir hıristiyanların Greko-Romen kültürle karşılaşmasıyla kıyaslayarak teolojik dayanaklar hazırlar. Bu aslında bir anlamda

96 Albert M. Besnard, Olivier Clément, Roger Mehl, a.g.e., s. 130.

97 Leroy Rouser, "Theology of Religions in Recent Protestant Theology", Christianity Among World Religions, ed. Hans Küng; Jürgen Moltmann, Maryknoll 1995, s. 110.

Hıristiyanlık tarihinin sorgulanması ve kaynağa dönüş şeklinde de anlaşılabilir. Bu dönemde yazılan ve Hıristiyan çevreleri etkileyen en önemli kitap, J.N. Farquhar'ın "The Crown of Hinduism" (Hinduizm'in Tacı) olmuştur. Bu kitap İsa Mesih'in aslında Hinduizm'in beklentilerini ve arzularını gerçekleştirdiğini ileri sürer. Bunlar, gerçekte modern çağda hıristiyanların öteki dinî geleneklere giderek artan ilgisinin belirtileridir⁹⁸.

Çoğunluğu Protestan Kiliselerden oluşan ve bazı Ortodox Kiliselerinin de üyesi olduğu Dünya Kiliseler Konseyi (WCC), 4-19 Haziran 1968 tarihlerinde Upsala (İsveç) şehrinde dördüncü toplantısını düzenlemiş ve bu toplantıda üye kiliselerin karşılaştığı problemlere çözüm yolları bulmayı amaçlamıştı. Komisyonlardan biri Misyon ve Evangelizm Çalışmaları Bölümü olup Kilise Misyonu ve Hıristiyanlaştırma işlerinin yeniden değerlendirilmesi ve aktüel hale getirilmesine dair hayati kararlar almıştır. Bu toplantıda alınan en önemli karar, insanların sahip oldukları din ve ideolojilerle diyaloga girilmesinin gerekliliği olmuştur⁹⁹.

Protestan çevreler Yeni Ahit'in öteki dinlerden insanlara bakışını ve Patristik dönemin bu konudaki değerlendirmesini dikkatle kendine referans alarak bilhassa modern ekümenik hareket içinde Kilise'nin öteki dinlere sağlıklı bir bakışını özetlemek için pek çok Dünya Misyon Konferansları düzenlenmiştir. 1971'de Addis Ababa'da düzenlenen WCC merkez komite toplantısında Dinlerarası Diyalogun önemi vurgulanmış ve nihayet bu İman ve Şehadet Birimi (Unit on Faith and Witness) bünyesinde "Yaşayan Dinler ve İdeolojilerin İnsanlarıyla Dialog" alt-birimi (Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies) kuruldu. Bu birim 1990 yılında "Dinlerarası İlişkiler Bürosu" (Office on Inter-Religious Relations) ismini almıştır. Büro yayınladığı rehber kitaplarla hıristiyanları müslümanlarla, yahudilerle ve hindularla, dinlerarası diyaloga girmeye teşvik etmekte ve bu konuda faaliyetler düzenlemektedir. Bu büro üyelerini dinlerarası diyalog konusunda 1971 yılından beri bilinçlendirici yayınlar da yapmaktadır. Bunların en önemlisi

98 Atallah Siddiqui, *Christian-Muslim Dialogue in The Twentieth Century*, Leicester 1997, s. 24.

99 World Council of Churches (Upsala 68, *Work Book for the Assembly Committees*, Geneva 1968, s. 21.

akımın damgasını taşımaktadır. Bu uyanış hareketi XIX. Asrın misyonerlik faaliyetlerinden doğmuş olan birçok genç kiliselerde ve Amerika'daki Pentekötist hareketlerde hâlâ yaşamasına rağmen, artık bugün sona ermek üzeredir. Bugün Protestan dindarlığı ifadesini oldukça sade bir modernizm içinde bulmuşa benziyor⁹⁶.

d- Diyalog

Hıristiyanların öteki dinlere ait değerlendirmesi ve olumlu temasları bilhassa XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha da artarak devam etmiştir. Hıristiyanlığın öteki dinler hakkındaki görüşü felsefî ve teolojik açıdan bir zemine oturtulmağa çalışılmıştır. Hıristiyan mezhepleri arasında Protestanlık, öteki din mensuplarıyla sıcak ve daha yakından ilişki başlatan ilk mezhep oldu ve ilk temasını faal olarak Budistlerle kurdu. Çankü Budistlerin öteki Doğu dinlerinde mevcut olan sömürge karşıtlığı gibi bir düşünceleri yoktu. Yine Budistler Tanrı öğretisinden yoksun, daha ziyade insan merkezli insanların bir arada yaşamasına dair projelerle ilgilenmekteydiler. Sonuçta pekçok Avrupa sömürge devletlerinde hakim mezhep olan Protestanlık, başlangıçta Dinlerarası Diyalogu, sosyal ve kültürel açıdan faydalı gördü ama teolojik açıdan olumlu ve yapıcı bulmadı⁹⁷.

Nitekim Protestanlar, öteki Hıristiyan mezheplerinden önce, dinleri teolojik açıdan önemli bir mesele olarak gören ilk kimseler sayılabilir. 1910'da Edinburgh'da yapılan Dünya Misyoner Konferansı modern anlamda ilk ekümenik hareket sayılır. 160 Hıristiyan kuruluşunu temsilen 1200 katılımcı dünya çapında olması gereken Kilise Misyonu'nun muhtevasını belirtmeyi amaçlamaktaydı. Hıristiyanların öteki dinî geleneklerle ilişkisini tartışmak ve hıristiyanlar arasında birliğin ikamesi bu konferansın temel konusuydu. Hıristiyan olmayan dinlerle Hıristiyan mesajının ilişkisini ele alan komisyonun raporu, Edinburgh'da ortaya konan tüm raporların en iyisi olarak kabul edilir. Bu rapor, bilhassa Asya dinleriyle hıristiyanların karşılaşmasıyla ilk devir hıristiyanların Greko-Romen kültürle karşılaşmasıyla kıyaslayarak teolojik dayanaklar hazırlar. Bu aslında bir anlamda

96 Albert M. Besnard, Olivier Clément, Roger Mehl, a.g.e., s. 130.

97 Leroy Rouner, "Theology of Religions in Recent Protestant Theology", Christianity Among World Religions, ed. Hans Küng; Jürgen Moltmann, Maryknoll 1995, s. 110.

Hıristiyanlık tarihinin sorgulanması ve kaynağa dönüş şeklinde de anlaşılabilir. Bu dönemde yazılan ve Hıristiyan çevreleri etkileyen en önemli kitap, J.N. Farquhar'ın "The Crown of Hinduism" (Hinduizm'in Tacı) olmuştur. Bu kitap İsa Mesih'in aslında Hinduizm'in beklentilerini ve arzularını gerçekleştirdiğini ileri sürer. Bunlar, gerçekte modern çağda hıristiyanların öteki dinî geleneklere giderek artan ilgisinin belirtileridir⁹⁸.

Çoğunluğu Protestan Kiliselerden oluşan ve bazı Ortodox Kiliselerinin de üyesi olduğu Dünya Kiliseler Konseyi (WCC), 4-19 Haziran 1968 tarihlerinde Upsala (İsveç) şehrinde dördüncü toplantısını düzenlemiş ve bu toplantıda üye kiliselerin karşılaştığı problemlere çözüm yolları bulmayı amaçlamıştı. Komisyonlardan biri Misyon ve Evangelizm Çalışmaları Bölümü olup Kilise Misyonu ve Hıristiyanlaştırma işlerinin yeniden değerlendirilmesi ve aktüel hale getirilmesine dair hayati kararlar almıştır. Bu toplantıda alınan en önemli karar, insanların sahip oldukları din ve ideolojilerle diyaloga girilmesinin gerekliliği olmuştur⁹⁹.

Protestan çevreler Yeni Ahit'in öteki dinlerden insanlara bakışını ve Patristik dönemin bu konudaki değerlendirmesini dikkatle kendine referans alarak bilhassa modern ekümenik hareket içinde Kilise'nin öteki dinlere sağlıklı bir bakışını özetlemek için pek çok Dünya Misyon Konferansları düzenlenmiştir. 1971'de Addis Ababa'da düzenlenen WCC merkez komite toplantısında Dinlerarası Diyalogun önemi vurgulanmış ve nihayet bu İman ve Şehadet Birimi (Unit on Faith and Witness) bünyesinde "Yaşayan Dinler ve İdeolojilerin İnsanlarıyla Dialog" alt-birimi (Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies) kuruldu. Bu birim 1990 yılında "Dinlerarası İlişkiler Bürosu" (Office on Inter-Religious Relations) ismini almıştır. Büro yayınladığı rehber kitaplarla hıristiyanları müslümanlarla, yahudilerle ve hindularla, dinlerarası diyaloga girmeye teşvik etmekte ve bu konuda faaliyetler düzenlemektedir. Bu büro üyelerini dinlerarası diyalog konusunda 1971 yılından beri bilinçlendirici yayınlar da yapmaktadır. Bunların en önemlisi

98 Ataullah Siddiqui, *Christian-Muslim Dialogue in The Twentieth Century*, Leicester 1997, s. 24.

99 World Council of Churches Upsala 68, *Work Book for the Assembly Committees*, Geneva 1968, s. 21.

Guidelines for Dialogue adı altında yayınladığı rehber kitaplardır. Bu rehber kitapların sonuncusu büronun Chinag Mai'deki toplantısında ortaya çıkmıştır. Büro, başlangıçta diyalogun tanımı konusunda belirsizlik içindeyken 1977 yılında "cemiyet içinde diyalog", 1979 yılında "cemiyet lehine diyalog" kavramlarına vurgular yapmaya başladı. Diyalogun anlamında gözlenen bu değişimler, diyalogun WCC üyeleri tarafından gittikçe özürsenmeğe başladığını ve onun kaçınılmaz görüldüğünü göstermektedir. Hatta günümüzde büro tarafından yayınlanan rehber kitaplarda "misyon" ve "evangelizm" gibi terimlerin kullanılmaması, bunların yerine "diyalog" teriminin tercih edilmesi dikkat çekmektedir¹⁰⁰.

Protestanlar açısından önemli olan ve İngiltere Birmingham (Selly Oack)'da 1976'dan beri faaliyet gösteren bir diğer kurum ise, İslam ve Hıristiyan İlişkileri Araştırma Merkezi (The Center for the Study of İslam and Christian Relations)'dir. Bu merkezin faaliyetleri arasında lisans-üstü eğitimi vermek ve diyalog toplantıları düzenlemek gelmektedir. Merkezin Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine dair ilmî makalelerin yayımlandığı "İslam: Christian Muslim Relations" adlı altı ayda bir çıkan dergisi müslümanlar ve hıristiyanlar tarafından rağbet edilmektedir¹⁰¹.

SONUÇ

Protestanlık, Batı'da özellikle Kilise merkezli karanlık olayların cereyan ettiği bir dönemde Batı Kilisesi'nden koparak ortaya çıkan önemli bir Hıristiyan mezhebidir. 1517 yılında Martin Luther'in Wittenberg Kilisesi'nin kapısına 95 maddelik protesto tezini asması ile ilk adım atılmış, arkasından Jean Calvin, Aultrich Zwingli gibi Reform önderleri Fransa, İsviçre, Avusturya ve daha sonraki reformistler de Batı Avrupa başta olmak üzere dünyanın hemen her yerinde Protestanlığı yaymışlardır. Protestanlık uzun yıllar Katolikliğin pençesinden kurtulamamış, heretik olarak kabul edildikleri için Engizisyon dahil birçok baskı ve zulüme maruz bırakılmıştır. Ana prensiplerde birlik devam etmekle beraber, Protestanlık mezhebinin kendi

100 Mustafa Alıcı, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Işığında İslam-Hıristiyan Diyalogu, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 43.

101 Mustafa Alıcı, a.g.e., s. 110.

içinde de bölünmeler olmuş, yıllar içinde birbirinden farklı onlarca tarikat ortaya çıkmıştır.

Protestanlar Papa'nın otoritesi ve yanılmazlığı başta olmak üzere, Katolikliğin inanç esasları olarak kabul ettiği birçok hususu reddetmişlerdir. Herkesin kendi dilinde ibadet edebileceği, günahın ancak Tanrı tarafından affedilebileceği, Endüljans anlayışının çok yanlış olduğu, azizlere saygının gerekmediği, Kutsal Kitap'ın sadece Kilise ve Kilise adamları tarafından değil, her Hıristiyan tarafından yorumlanabileceği en önemli inanç esaslarıdır. Özellikle Kutsal Kitap'a bağlılıkları ve onu felsefelerinin merkezine yerleştirmiş olmaları Protestanlığın "Kutsal Kitap Hıristiyanlığı" olarak isimlendirilmesine yol açmıştır. Başlangıçta olduğu gibi günümüzde de Kutsal Kitap'ın neredeyse dünyanın bütün dillerine çevirilerek bastırılıp dağıtılmasına çalışmaktadırlar. Misyonerlik faaliyetlerini çeşitli kollardan yürütme konusunda da yine Protestanlar önde görünmektedir.

Protestanlığın ayrıca Demokrasi, Laiklik, Sekülerizm, Kapitalizm, sadelik ve özgürlük gibi anlayışların itici gücü olduğu kabul edilmektedir. Ortodoks dünyasıyla pek diyalogu ve karşılaşması olmamasına rağmen, Katoliklerle tarih boyunca hep kavga ve rekabet içerisinde olmuş, bugün dahi bu kavga ve rekabet çeşitli yollarla sürdürülmektedir.